

Thomas H. von der Dunk

Jhr. Victor de Stuers en het Rijksmuseum

De controverser inzake de zege van Cuypers bij de prijsvraag
van 1875 nader bezien

De uitkomst van de prijsvraag voor het Rijksmuseum in Amsterdam van 1875 heeft de gemoederen indertijd hevig beziggehouden. Direct nadat bekend werd, dat de katholieke neogotische bouwmeester P. J. H. Cuypers met deze 'nationale' opdracht ging strijken, stonden critici op, die aan de eerlijkheid van de gang van zaken twijfelden, en onder verwijzing naar de centrale rol van Cuypers' compaan Victor de Stuers (afb. 1), referendaris op het ministerie van Binnenlandse Zaken, de hele wedstrijd achteraf als doorgestoken kaart veroordeelden.

Daaraan was uiteraard het één en ander voorafgegaan. De standpunten van beide kampen, het ene, dat het classicisme als de ware bouwstijl beschouwde, en het andere, dat in de middeleeuwse gotiek zijn inspiratiebronnen zocht, waren in de loop der jaren verhard. Pejoratieven als 'paaps' en 'heidens' vlogen over en weer, 'paaps' daarbij vooral over, 'heidens' daarentegen meer weer. Zij hadden ook in de Museumkwestie, die in 1875 reeds een kleine vijftien jaar speelde, hun sporen nagelaten en vele betrokkenen aan het fatsoen van de andersdenkenden doen twijfelen. Zij bleven ook lang na 1875 nog de verhoudingen vertroebelen, zoals rond de jaarwisseling van 1891-1892 plotse-ling aan de oppervlakte kwam, toen de Amsterdamse advocaat en stadsarchivaris Nicolaas de Roever (1850-1893) (afb. 2), secretaris van de Commissie van Toezicht over het Rijksmuseum en neef van Cuypers'

Afb. 2. Mr. N. de Roever (1850–1893). Tekening van Jan Veth, 1893.

Afb. 3. L. H. Eberson (1822–1889). Foto particuliere collectie.

toenmalige, inmiddels overleden concurrent Lucas Hermanus Eberson (1822–1889) (afb. 3), de strijdbijl weer opgroeef. De vin-nige pennestrijd, die daaruit voortvloeide, heeft in de wetenschappelijke literatuur tot dusverre evenwel nog nauwelijks aandacht gekregen. Zij vormt de leidraad van dit artikel.

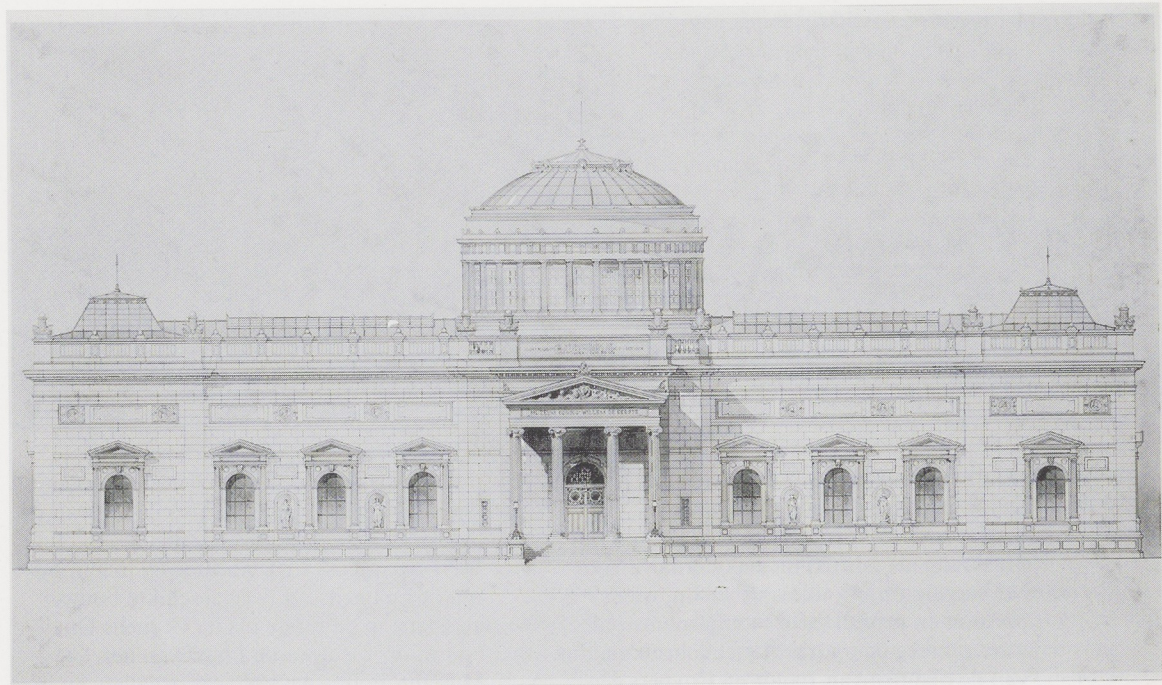
De voorgeschiedenis van de bouw van het Rijksmuseum, die van één en ander niet los gezien kan worden, is elders reeds genoegzaam verhaald¹, zodat hier met een korte samenvatting volstaan kan worden. Op particulier initiatief was in 1863 een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp voor een *Muzeüm Koning Willem I*.

De jury, waarvan naast de architecten A. N. Godefroy, J. F. Metzelaar en W. N. Rose ook de bekende literator J. A. Alberdingk Thijm als secretaris van de Amsterdamse initiatiefcommissie deel uitmaakte, had de eerste prijs toegekend aan een conventioneel neoklassiek ontwerp van Ludwig Lange (afb. 4), hoogleraar te München, en de tweede prijs aan het op de ontwerpprincipes van de neogoot Viollet-le-Duc gebaseerde project van Thijms favoriet en zwager Cuypers (afb. 5), maar er wel bij gezegd, dat geen van beide voor uitvoering in aanmerking kwam. 'Hoogst loffelijke' vermeldingen vielen daarnaast Eberson en twee Franse bouwmeesters ten deel.²

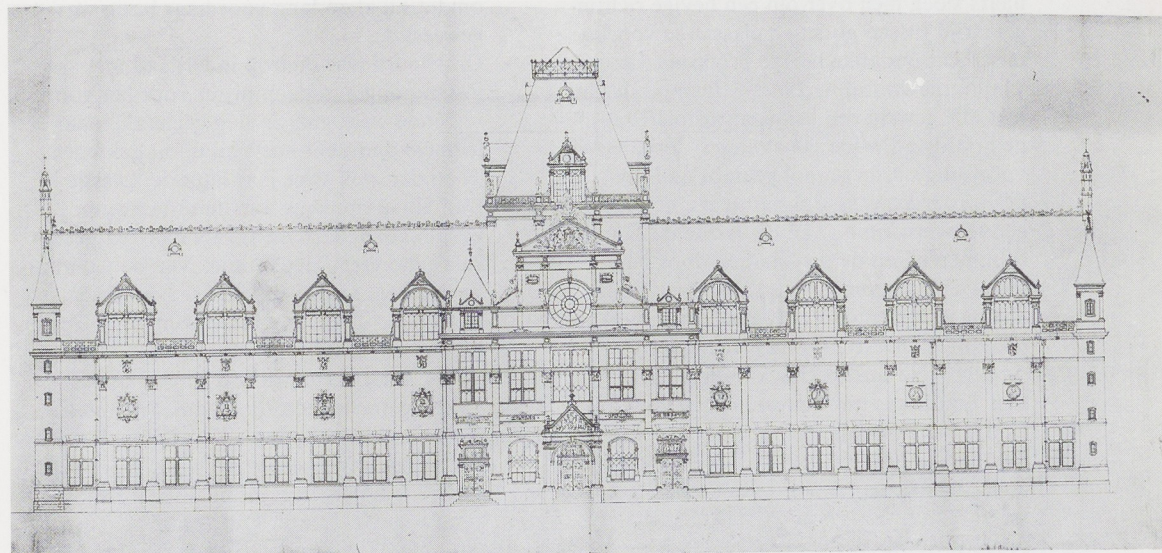
De jury had daarbij uit de inzendingen van Cuypers gekozen voor de variant met de gevels in neorenaissance stijl. Voor de Roermondse architect immers was de bouwtrant van de 16de eeuw nog goede gotische constructie met nieuw klassiek ornament³, terwijl voor het niet-roomsse deel der natie deze zelfde 16de eeuw, als voorspel op de Gouden Eeuw, nog net acceptabel was. *De XVI. Eeuw*, zo schreef Cuypers in een brief aan Thijm, *heeft zonder gothiesche intentie steeds gothisch gekonstrueerd. En ik meen dat mijn renaissances tekeningen te [sic] hebben aangetoond dat ook goede konstruktien met renaissance-vormen kunnen zamengaan.*⁴ Dat liet zijn eigen voorkeur voor gotische vormen op gotische constructie weliswaar onverlet, maar het was een offer dat hij bereid was voor het veroveren van de opdracht te brengen.

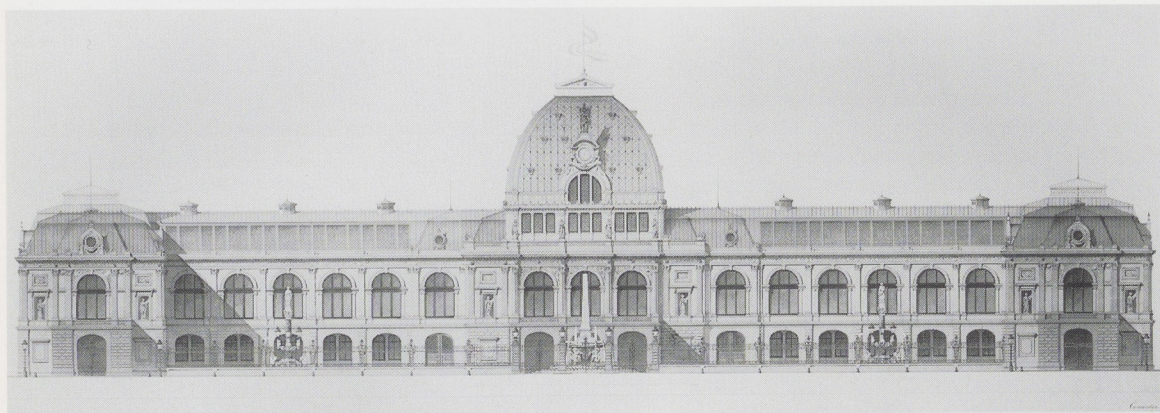
Afb. 4. Het bekroonde prijsvraagproject voor een 'Muzeüm Koning Willem de Eerste' van Ludwig en Emil Lange, 1863; de voorgevel. Staatliche Graphische Sammlung, München.

Afb. 5. P. J. H. Cuypers, prijsvraagproject voor een 'Muzeüm Koning Willem de Eerste' (Plan A, renaissance-variant), 1863; de voorgevel. Dit ontwerp werd bekroond met de tweede prijs. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

Afb. 6. L. H. Eberson, prijsvraagproject voor een 'Muzeüm Koning Willem de Eerste', 1863; de voorgevel. Dit ontwerp kreeg een eervolle vermelding. Koninklijk Huisarchief, Den Haag.

Omdat echter geen van de bekroonde projecten in haar ogen werkelijk voldeed, beschouwde de meerderheid van de jury de prijsvraag als mislukt en zich derhalve voor het vervolg ongebonden.⁵ Eberson, wiens persoon en project (afb. 6) vrij onomstreden waren, kreeg de opdracht met gebruikmaking van de plannen van Lange en Cuypers een nieuw ontwerp te maken; de beide prijswinnaars sloeg men over om een hevige richtingsstrijd tussen gotici en classicci te voorkomen.⁶ Dit ondanks hevige protesten van Thijm, die vooral had meegedaan omdat hij met alle geweld een museaal tempelfront in de hoofdstad wilde voorkomen, derhalve voortijdig uit de school geklapt had door in de *Amsterdamsche Courant* tegen de dreigende overwinning van de verfoeide Lange te fulmineren⁷, en de jury nadien door hernieuwd pousseren van de "tegen" kandidaat alsnog zijn Heilige Tweeëenheid van verkapte neogotiek en Cuypers had trachten op te dringen.⁸ Na mislukking van deze actie verloor hij direct zijn interesse in elk museum en trad uit de commissie.

De plannen, die Eberson de daaropvolgende jaren maakte en herzag, ketsten echter op vooral financiële gronden af. De zaak bloedde dood. Nieuw leven werd er eerst in het begin van de jaren zeventig ingeblazen, toen het rijk een bijdrage in het vooruitzicht stelde, waarna de museumcommissie van 1863 zich in 1873 in grotendeels ongewijzigde samenstelling – maar zonder Thijm – als *Commissie van Voorlichting bij de Vestiging*

van een *Rijksmuseum* min of meer spontaan opnieuw constitueerde.⁹ Op aanvraag van de minister van Binnenlandse Zaken J. H. Geertsema Czn. noemde zij in zijn bijzijn¹⁰ de namen van twee geschikte bouwmeesters: in de eerste plaats Cornelis Outshoorn, op wie door de bouw van het Museum Fodor het oog was gevallen, en in geval van verhindering als reserve Eberson, omdat hij al zo lang voor haar bezig was geweest.¹¹

Outshoorn was daarop inderdaad met instemming van de minister voor het voorbereidende werk aan de slag gegaan¹², maar een formele opdracht heeft hij nooit gekregen. Toen dan ook twee jaar later de kwestie in Den Haag opnieuw aan de orde kwam, voelde het departement zich daarom geenszins gebonden. Het verzoek van de Commissie om hem alsnog officieel te benoemen, werd door de nieuwe bewindsman, J. Heemskerk Azn. (afb. 7), genegeerd.¹³

Op 21 maart 1874 was op Binnenlandse Zaken namelijk een *College van Rijksadviseurs* voor het nationale kunst- en cultuurbeleid in het leven geroepen, waarvan onder andere Cuypers deel uitmaakte en De Stuers als secretaris optrad. Dit trok al spoedig de zaak naar zich toe.¹⁴ In plaats van eerst Outshoorn, dan – bij weigering – Eberson te benaderen, werd dientengevolge op 20 mei 1875 in samenspraak met de Amsterdamse commissie en op last van de minister een besloten prijsvraag uitgeschreven.¹⁵ Daaraan zouden buiten de beide reeds eerder

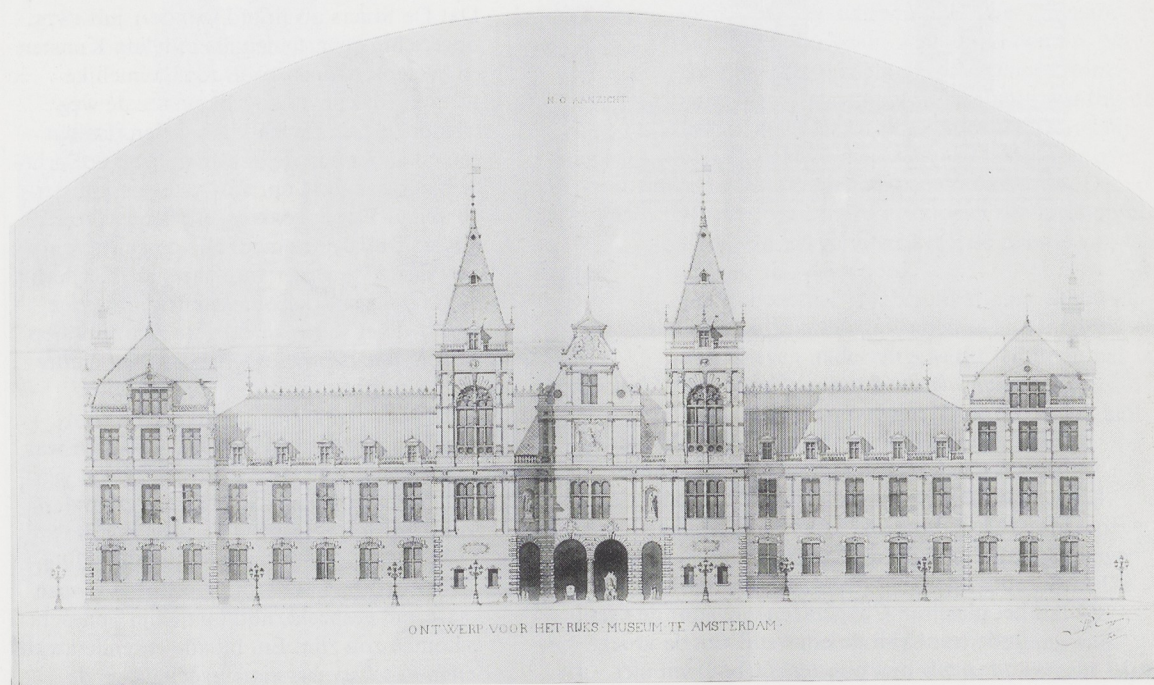
Afb. 7. Mr. J. Heemskerk Azn. (1818–1897). Houtgravure door E. Ade. Iconographisch Bureau, Den Haag.

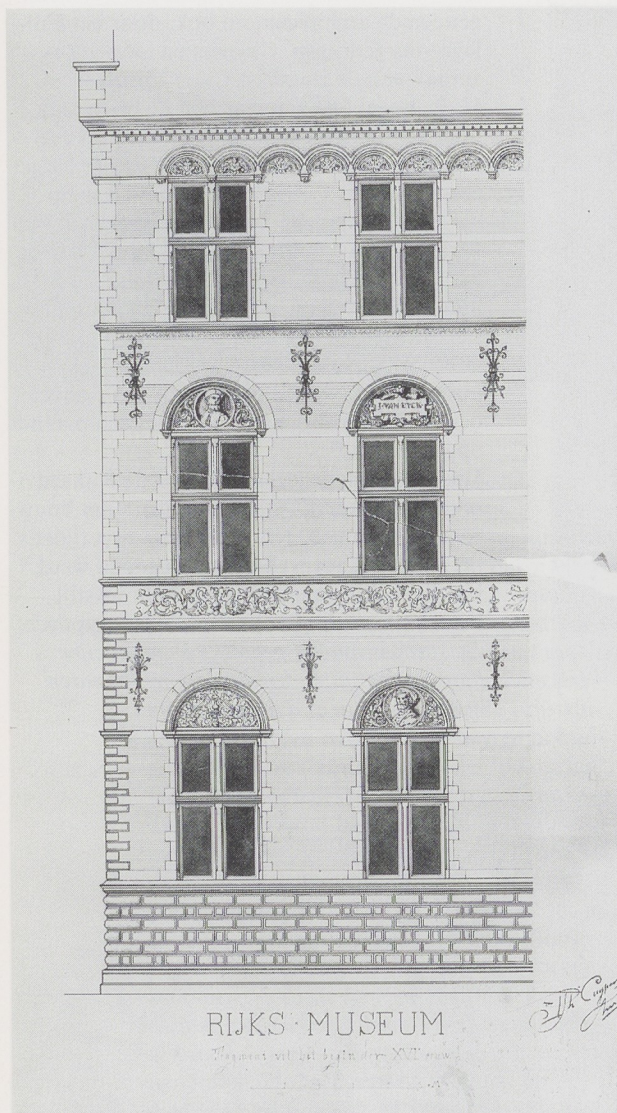
Afb. 8. Het bekroonde prijsvraagproject voor een Rijksmuseum van P. J. H. Cuypers uit 1875, op grond waarvan hij de opdracht verwierf; voorgevel. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

genoemde architecten nu ook, door het College voorgedragen, Cuypers en – op voordracht van de classicist Carel Vosmaer¹⁶ – H. P. Vogel (als winnaar van de prijsvraag voor een parlamentsgebouw van 1865) deel nemen.¹⁷ De Delftse hoogleraar Eugen Gugel, eerst door het College als kandidaat geoperd, moest daarbij voor Vogel wijken.¹⁸ Van Ebersson had daarentegen weer het College niet willen weten, maar zijn deelname werd uiteindelijk dankzij de Amsterdamse commissie, die hem na al die jaren bezwaarlijk kon laten vallen, ook verzekerd.¹⁹ De uiterste inzendingdatum werd aanvankelijk op 1 november 1875 bepaald, maar later met een maand opgeschoven.²⁰

Het program, geheel en al door de Rijksadviseurs opgemaakt²¹, stelde de maximum bouwsom op f 800000, een bedrag dat nog tijdens het concours tot f 1000000 verhoogd werd.²² Het bepaalde daarbij inzake de bouwstijl – het meest omstreden punt – ietwat cryptisch: *De vormen van het gebouw behooren zijne bestemming uit te drukken, nl. het bewaren*

Afb. 9. P. J. H. Cuypers, prijsvraagproject voor een Rijksmuseum, 1875; fragment uit het begin van de XVIIe eeuw. Dit ontwerp werd door de architect aan zijn prijsvraaginzending toegevoegd, door de jury afgewezen en

van Nederlandsche schilderijen, hoofdzakelijk uit de XVIIe en XVIIIe eeuw.²³

Daar Outshoorn nog gedurende dit jaar overleed, bleven slechts drie mededingers over.²⁴ De jury, gevormd door Commissie en College tezamen²⁵, uiteraard zonder Cuypers, maar met De Stuers als secretaris, koos 29 april 1876 met overgrote meerderheid voor het plan van Cuypers, en wel voor de versie in de trant van de bouwstijl van de vroege 17de eeuw met pilasters (afb. 8), en niet – dit

door de architect vervolgens gevolgd. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

expressis verbis – voor de bijgeleverde variant in de stijl van de vroege 16de met paanderbogen (afb. 9).²⁶ Alleen Vosmaer prefereerde de inzending van zijn protégé Vogel, een ander jurylid kon geen keuze maken en Ebersson kreeg geen enkele stem.²⁷ Cuypers werd zo per KB van 12 juli 1876 officieel tot architect van het Rijksmuseum benoemd²⁸, zijn ontwerp met dat van de beide anderen echter eerst in het najaar op een tentoonstelling in het gebouw van Arti et Amicitiae aan het publiek openbaargemaakt.²⁹

Direct waren de eerste protesten te horen, en deze namen alleen maar toe naarmate Cuypers zonder dat de verantwoordelijke minister Heemskerck ingreep meer van zijn bekroonde en daarmee voor uitvoering bestemde plan afweek – afweek, wel te verstaan, in *gotische* richting. Uiteindelijk verrees zo niet een plan in de stijl van het goedgekeurde vroeg 17de-eeuwse hoofdontwerp, maar één in de stijl van de zo nadrukkelijk afgekeurde vroeg 16de-eeuwse variant, door Cuypers' door de gang van zaken verbitterde tegenstanders voor een kloosterstijl uitgemakt die toch moeilijk als passende context voor de Nachtwacht kon gelden (afb. 10). Dat De Stuers als hoofd van de 1 juli 1875 opgerichte departementale afdeling Kunsten en Wetenschappen voor deze heimelijke metamorfose in belangrijke mate de weg effende, is wel duidelijk geworden. En dat één en ander van de aanvang af bij de verliezers bevreemding opriep – al begin januari 1876 had Vogel, zoals hij Ebersson schreef, ondershands vernomen, hoe de kaarten in de jury lagen³⁰ – is zeer verklaarbaar. Het wantrouwen jegens de roomse klik, die velen hier aan het werk meenden te zien, zat diep.³¹ In hoeverre de veroordeling van het eindresultaat als 'katholiek' en 'middeleeuws' terecht was, doet hier niet ter zake. Van belang is, dat de opwinding te voorzien was. Omdat ook de ontwerper dit op grond van eerdere ervaringen van te voren kon weten, beschouwden velen de gedaanteverwisseling van de plannen als een bewuste misleiding, omdat Cuypers beseft had, dat als hij open kaart had gespeeld, nooit aan zijn opdracht gekomen zou zijn. En, bij alle erkende kwaliteiten van Cuypers als kunstenaar en de

Afb. 10. 'Wijding van het Bisschoppelijk Paleis, genaamd 'het Rijksmuseum te Amsterdam', spotprent van J. P. Holswilder in *De Lantaarn*, 15 juli 1885.

zeker meespelende jaloezie bij zijn onderliggende tegenstanders, de zaak was waarschijnlijk ook niet geheel zuiver op de graad.

Ofschoon in diverse gevallen woord tegenover woord staat, zijn daar wel enige aanwijzingen voor. De beschuldigingen tenslotte, die zestien jaar na dato Ebersons neef De Roever aan het adres van De Stuers uitte en deze laatste, zoals verderop duidelijk zal worden, niet altijd even overtuigend weet te pareren, dragen voor die veronderstelling nieuw voedsel aan.

Bezien wij de daaruit voortvloeiende vete thans in detail, dan gaat het daarbij in eerste instantie niet zozeer om het achterhalen van de feitelijke waarheid – zo deze überhaupt te achterhalen valt – als wel om de wijze, waarop De Stuers hierop reageert, om de ten dele geringe validiteit van zijn argumentatie. Toch is dat ook voor de feitelijke waarheid mogelijk niet zonder belang. Iemand namelijk, die met onzuivere argumenten werkt,

wekt snel de indruk, dat hij dit doet omdat hij geen zuivere argumenten heeft.

De aanleiding tot alle twistgeschrijf had in dit geval de openbare verkoop van de penningenverzameling van Eberson, die vanaf 14 december 1891 zou plaatsvinden, geleverd. De Roever had voor de veilingcatalogus een korte biografische schets van zijn overleden oom geschreven³², en daarin inzake diens deelname aan de Rijksmuseumprijsvraag de volgende zinsnede opgenomen: *Al begreep hij terstond, dat deze wedstrijd slechts voor den vorm uitgeschreven werd en dat het reeds vaststond, wie van het drietal met de uitvoering zou worden belast, hij weigerde te gelooven, dat men genoeg zou nemen met een ontwerp, dat met meer dan een gering cijfer het vastgestelde bedrag zou overschrijden. Zijn eerlijk hart kon geen vrede hebben met een project, dat slechts in schijn aan den finantiëelen eisch van het programma voldeed, maar in werkelijkheid twee-, ja driemaal meer zou moeten kosten.*

Ofschoon formeel de minister betreffend, die de beslissing tot aanstelling van Cuypers indertijd nam, neemt De Stuers, die zich als man achter de schermen niet ten onrechte aangesproken voelt, de handschoenen op. Na een felle briefwisseling in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* eind november³³, waarbij de beledigingen niet van de lucht zijn, verschijnen na de jaarwisseling twee brochures over de zaak. De eerste is van de hand van De Roever, waarin hij in extenso zijn visie op de gang van zaken uiteenzet³⁴, de tweede van De Stuers, als weerwoord.³⁵

De Roever had zijn beschuldiging weliswaar noch in de catalogus, noch in zijn ingezonden brieven nader uitgewerkt – dit zou pas in zijn brochure geschieden – maar in plaats van uitleg te verlangen, gooit De Stuers het over een andere boeg. Zijn reactie in de N.R.C. komt namelijk hoofdzakelijk, in diverse afleveringen herhaald, op het volgende neer: Om te beginnen dient De Roever als lid van de Commissie van Toezicht over het Rijksmuseum zijn mond te houden. De suggestie, die hier van uitgaat, is, dat De Roever uit dien hoofde voor de gang van zaken medeverantwoordelijk is. Terecht wijst

Uitgever: A. Rindard

Ontwerp: H. Van E. Spelers © De Lantaarn, 1885

Wijding van het Bisschoppelijk Paleis, genaamd 'het Rijksmuseum te Amsterdam'.

Afb. 11. L. H. Ebersson, prijsvraagproject voor een Rijksmuseum, 1875; de voorgevel. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

de advocaat er later op, dat zijn functie als toezichthouder slechts de verzamelingen, niet het gebouw betreft.³⁶

Voorts is De Stuers boos. Hoe durft men aan de eerlijkheid van de jury en minister Heemskerk te twijfelen! Inderdaad had De Roever zijn beschuldigingen niet hard gemaakt, maar de reactie van de referendaris is tegelijk wat onheus en zijn opponent wijst hem ook daarop: dat De Stuers ten departemente in deze zaak als souffleur optrad, was een publiek geheim en hij moet dus niet doen, alsof zijn neus bloedt.³⁷

Daarop volgen diverse sneren aan het adres van Ebersson, die maar een *volkomen onbeduidende* architect zou zijn. Het punt van De Roever was – en daar loopt De Stuers met een wijde boog omheen – dat een ontwerp, waarvan iedereen kon vermoeden (en waarvan ook inderdaad al zeer snel bleek³⁸) dat het nog voor het dubbele van de maximumbouwsom nauwelijks gerealiseerd zou kunnen worden, het won van een ontwerp, waarvan de bedenker zich keurig aan de financiële limiet had gehouden.³⁹ Of dit juist is, is weliswaar de vraag, maar het feit, dat De Stuers hierop niet ingaat, geeft te denken. Tenslotte dreigt de referendaris een boekje open te doen over de ontstaansgeschiedenis en het stilzwijgen te verbreken dat ik sinds vijftien jaar bewaar. Ondanks herhaalde oproep van De Roever, dit foliant dan eens te openen, houdt De Stuers het echter nog even dicht. Wat hij dan op 2 december 1891,

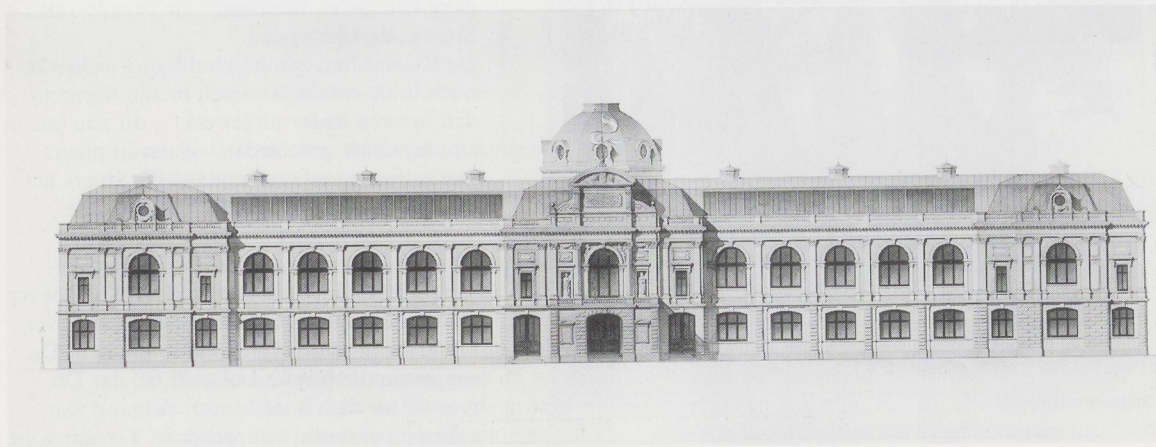
na opening, te melden heeft, is niet zo gek veel.

Ten eerste, dat bij de prijsvraag van 1863 Cuypers de tweede prijs kreeg en Ebersson slechts een accessit – dat de jury van algemeen (behalve Thijm) gevoelen was, dat geen van alle ingediende ontwerpen ook maar bij benadering voldeed, vermeldt hij niet. Evenmin als hij het feit memoreert dat, toen over de toekenning van de tweede prijs gestemd moest worden, Cuypers met zes (van de elf) stemmen maar een krappe meerderheid achter zich kreeg en drie stemmen naar Ebersson gingen.⁴⁰

Ten tweede, dat toen niet de bekroonde Cuypers, maar de niet-bekroonde Ebersson de opdracht kreeg; wat slechts in ontwerpen resulteerde, *welke in elk opzicht ellendig waren* – een overbodige hatelijkheid en bovendien aantoonbaar onjuist.

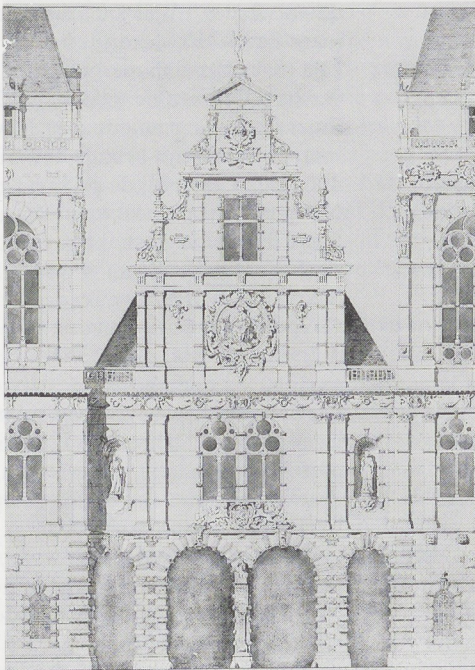
Ten derde, dat in 1875 bij de besloten prijsvraag de jury vrijwel eenparig het plan van Cuypers boven dat van de beide anderen geprefereerd had, in het bijzonder boven dat van Ebersson (afb. 11), omdat dat de verlangde middenpoort niet bevatte en voor het overige slechts een herhaling van oudere plannen was – en dus *slecht en smakeloos*: nieuwe sneer.⁴¹

Tenslotte ten vierde, dat na voordracht van Cuypers Ebersson zijn even eerder verkregen positie als hofarchitect misbruikt zou hebben, om Willem III te bewegen, de benoeming tegen te houden – een vrij forse aan-

Afb. 12. Cornelis Springer, getekend zelfportret.

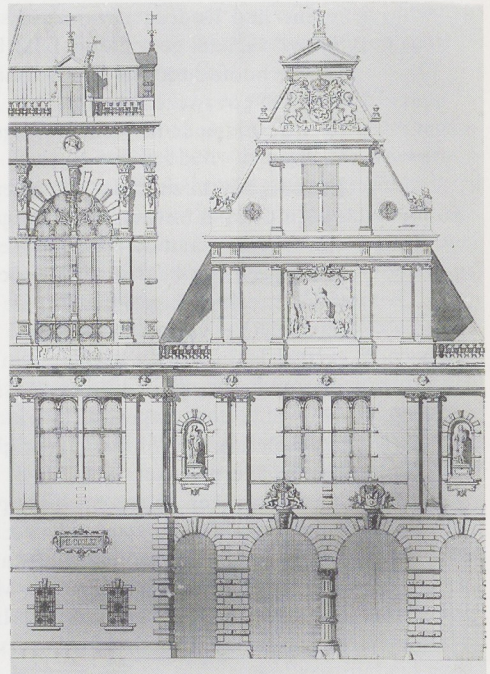
Afb. 13. Het bekroonde prijsvraagproject voor een Rijksmuseum van P. J. H. Cuypers uit 1875, op grond waarvan hij de opdracht verwierf; middenpartij voorge-

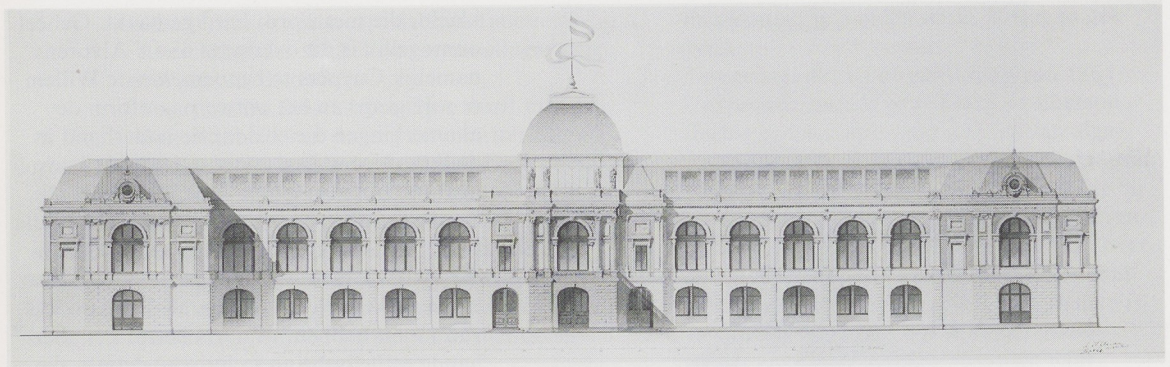
vel. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

Afb. 14. P. J. H. Cuypers, project voor het Rijksmuseum, 1876; middenpartij van de voorgevel. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

klacht, die niet wordt hard gemaakt. Geheel onmogelijk is dit overigens niet.⁴² Alvorens namelijk Cuypers te benoemen eiste Willem III wijziging van het ontwerp conform de aanmerkingen die er door de naderhand in de jury opgenomen voorzitter van de kunstenaarsvereniging *Arti et Amicitiae*, Cornelis Springer (afb. 12), op gemaakt waren, en die hij zei volledig te onderschrijven.⁴³ Daaronder viel ook de afwijzing van de poort, waar Springer kennelijk evenmin als Eberson iets van moest hebben.⁴⁴ Voorts betrof het allereerst esthetische en technische details, die de koning opgefallen zouden zijn⁴⁵; zo vond de koning dat de topgevel van het middendeel te veel hoeken had (afb. 13), waarna Cuypers ook inderdaad prompt ter tijdelijke geruststelling voor een royaal van de nodige ronde vormen voorziene nieuwe tekening gezorgd had (afb. 14), die alleen wel in een volgende planningsfase weer direct vergeten werd. Nu was Eberson hofarchitect en de koninklijke kennis van zaken op bouwkundig

Afb. 15. De door L. H. Ebersson ontworpen façade van een 'Muzeüm Koning Willem de Eerste', 1864. Koninklijk Huisarchief, Den Haag.

vlak inderdaad niet overweldigend. Maar De Stuers staaft deze beschuldiging ook niet met bewijsstukken, als De Roever hem er per kerende ingezonden brief uitdrukkelijk om vraagt. De Stuers reageert niet meer en als hij na zes weken deze aantijging noch hard gemaakt, noch herroepen heeft, besluit De Roever zijn reeds genoemde brochure het licht te doen zien.

Al in zijn laatste brief, van 3 december, overigens, had De Roever voor revisie van De Stuers' verhaal gedeeltelijk naar het verslag van de hoofddirecteur van het Rijksmuseum over 1885 verwezen, waarvan de hoofdlijnen twee jaar later in de N.R.C. weergegeven waren.⁴⁶

Daaruit blijkt eenduidig dat, allereerst, in 1863 noch het ontwerp van Lange, noch dat van Cuypers, aan de programeisen voldeed, zodat geen van beiden aan de toegekende premie rechten kon ontlenu. De jury had namelijk het museum van Lange voor de helft te klein geacht, het museum van Cuypers qua stijl, verlichting en *physionomie* uitdrukkelijk voor ongeschikt verklaard⁴⁷, met uitzondering van Thijm natuurlijk, die dan ook kwaad opgestapt was.

Na enig zoeken en een mislukte poging van Godefroy, had men vervolgens Ebersson bereid gevonden, projecten te maken (afb. 15). Deze waren toen aan Metzelaar en Gugel voorgelegd, die over uiterlijk en indeling, geheel anders dan De Stuers het deed voorkomen, *zeer gunstig* hadden geoordeeld: er vielen eenduidig als positief te interpreteren termen als *monumentaal* en *meesterlijk*. Hun onoverkomelijke hoofdbezwaren

hadden de geringe brandveiligheid – in Rotterdam was zojuist Museum Boymans afgebrand – en de goedkope, voor een dergelijke verheven bestemming weinig passende, materiaalkeuze gegolden. Beide waren een direct gevolg van de zeer krappe financiële speelruimte, waarbinnen Ebersson toen opereren moest. En de verantwoordelijkheid daarvoor hadden beide beoordelaars – logisch – onmiskenbaar bij de opdrachtgever gelegd, niet bij de ontwerper.⁴⁸ Wat De Stuers ook later nog maar liever niet vermeldt.⁴⁹

Een toevallige omissie? Of meer een bewuste versimpeling van de toedracht? Dat De Stuers wel vaker moeite met de waarheid had, blijkt uit zijn brutale bewering, elders, dat men in 1863 bij de prijsvraag voor het Nationaal Monument van 1813 eigenlijk al aan Cuypers de eerste prijs verleend had en slechts onder druk van de publieke opinie daarvan had afgezien. Terwijl het toch juist Cuypers' toenmalige medestander W. J. Hofdijk was geweest, die door een onfrisse manoeuvre getracht had de aangewezen winnaar op plaats twee te doen belanden.⁵⁰ In ieder geval zou de referendaris bij de Rijksmuseumprijsvraag met betrekking tot het genoemde aspect van de financiën later geen werkelijk verweer hebben.⁵¹

Inzake de onderdoorgang, waarover Ebersson gestruikeld zou zijn, schreef de hoofddirecteur tenslotte, dat deze eerst naderhand als voorwaarde was toegevoegd. De Roever zou hier in zijn brochure op terugkomen. En over de gang van zaken na de benoeming van Cuypers was de hoofddirecteur zo opvallend kort, dat De Roever dit ook wel zijn moest.

Vier punten had De Stuers in zijn laatste ingezonden brief van 2 december 1891 naar voren gebracht, en op deze vier punten gaat De Roever in zijn brochure van 14 januari 1892 nader in. Centraal staat daarbij zijn stelling dat het concours van 1875 niet eerlijk verlopen is.

Inzake het eerste punt van de referendaris, de 'voorsprong' van Cuypers op Eberson bij de einduitslag in 1863 is zijn argumentatie contra De Stuers echter aan de zwakke kant. Zij komt er hoofdzakelijk op neer, dat de katholiek Thijm en de romanticus Hofdijk als juryleden indertijd, ieder vanuit hun eigen ideologische hobby redenerend, hun onwetende collega's slechts tot het toekennen van een tweede prijs voor Cuypers hebben weten te bewegen door net zo lang te zeuren, tot hun psychische weerstand gebroken was, ofschoon toch ieder kon zien, dat de gelijkheid van diens project met het Museum of Natural Science in Oxford groot was.⁵² Nu viel om te beginnen dat laatste wel mee, ondanks alle onmiskenbare overeenkomsten inzake de opbouw van de voorgevel en de indeling van de hoofdverdieping⁵³, en zaten ten tweede in deze jury van 1863 – anders dan in 1875 – niet minder dan drie gerenommeerde architecten, die zeker niet van zins waren zonder meer voor zeurende neogotici te wijken. Zij hadden er, van hun kant, zelfs eigenlijk alleen maar voor gezorgd dat Lange won opdat men niet met Cuypers in zee hoefde te gaan.⁵⁴ Niet vooringenomen was in feite niemand.

Wat punt twee betreft, meldt De Roever, van meer relevantie, dat men geen buitenlander wilde – dus niet Lange – en geen nationale richtingenstrijd, waartoe een omstrede ontwerp onvermijdelijk aanleiding gegeven zou hebben: dus zeker niet Cuypers. Zo was men als vanzelf bij de hoogst loffelijk vermelden uitgekomen, waarvan Eberson dan de enige vaderlander bleek. Had niet ook de commissie van 1873, door naast Outshoorn Eberson te noemen, deze beslissing als de juiste erkend?⁵⁵ Dit laatste was overigens ook weer niet zo vreemd, want de commissies van 1863 en 1873 waren in hoge mate identiek en de nieuwe viel de beslissing van de oude niet af. En waarom zou zij ook: het voorlaatste plan

van Eberson was door Gugel en Metzelaar – niet de eerste de besten – in esthetisch en compositorisch opzicht goed bevonden. Het zou alleen, indien conform hun eis van monumentaal materiaal en brandvrij uitgevoerd, te duur geworden zijn en daarom was alle plannenmakerij op niets uitgelopen. Terecht wijst ook De Roever daarop. Inmiddels was er meer geld op tafel en waarom zou Eberson dan niet gewoon verder gaan op het punt waar hij gebleven was?

Zou bovendien, zo voegt hij eraan toe, de regering *zonder zich bloot te stellen aan de beschuldiging van ergerlijke onhandigheid bij voorkeur een volkomen 'onbeduidend' bouwmeester aanwijzen, wiens plannen reeds gebleken zouden zijn 'in alle opzichten ellendig' te wezen en slechts 'afkeuring' te verdienen?* Het zou, aldus De Roever, gesteld dat het waar ware – quod non – zelfs nog eens te meer een argument zijn, om de hele prijsvraag als een farce te beschouwen. Niets zou het immers voor Cuypers gemakkelijker gemaakt hebben om te triomferen, dan de strijd mede te moeten aangaan met een volkomen onbenul.⁵⁶ Ook hierop zou De Stuers geen echt antwoord hebben.⁵⁷

Aangaande het laatste punt – dat Eberson naderhand de benoeming van Cuypers tegen-gewerkt zou hebben – beperkt De Roever zich tot enige plichtmatig hagiografische opmerkingen inzake het hoogstaande karakter van zijn oom. De bewering van De Stuers doet hij als een *noodleugen* af. Inderdaad ligt hier de bewijsplicht bij de referendaris. Dat geldt niet voor het derde punt, de prijsvraag van 1875 zelf, daar het De Roever was geweest, die in dit opzicht in de aanval gegaan was en de geuite beschuldigingen te staven heeft. Met reden gaat de Amsterdamse advocaat hier dus het uitvoerigst op in.

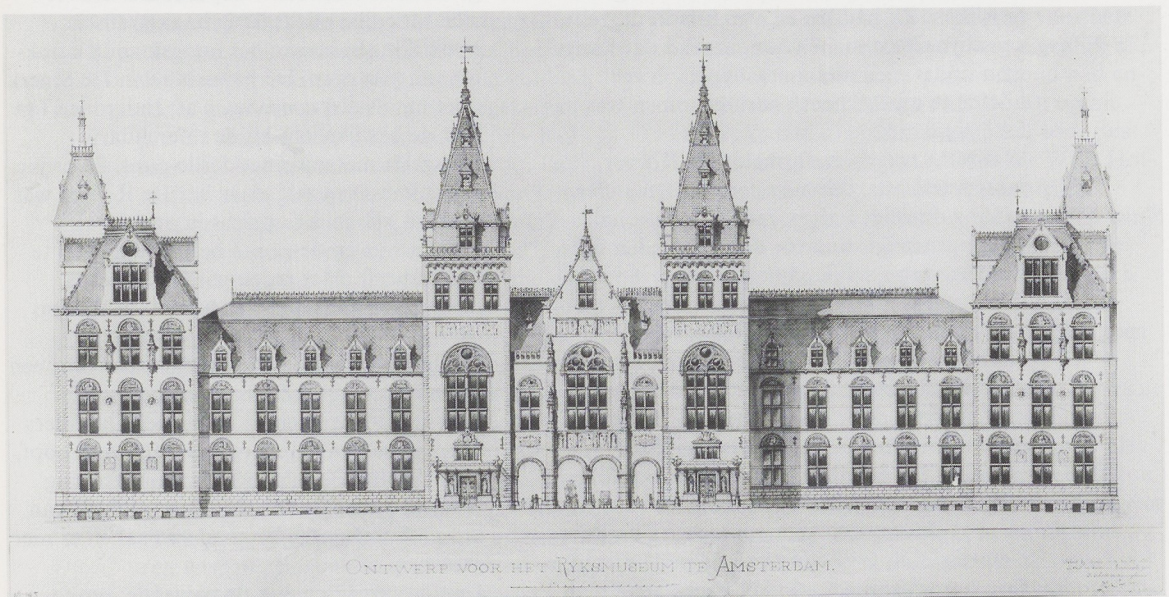
De hele wedstrijd, zo luidt zijn these, was een oneerlijke schijnvertoning en de nog te behandelen uitvluchten, waarmee De Stuers om een deel van zijn argumenten heen loopt, maken, ofschoon de term 'schijnvertoning' zeker te zwaar is, de geloofwaardigheid van een volkomen eerlijke gang van zaken er niet groter op.

Deze argumenten zijn de volgende: om te

Afb. 16. P. J. H. Cuypers, project voor het Rijksmuseum, 1877 (behorend bij zijn brief van 31 mei 1877, nr. 84). Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

beginnen is er een, zoals De Roever ruiterslijk erkent, weliswaar niet nieuw, maar daarom nog niet onjuist gezichtspunt: de jury was ondeugdelijk samengesteld, in feite tot beoordelen incompetent. Er hadden slechts één bouwkundige – Isaac Gosschalk – en één ingenieur zitting, en verder tal van leken, en natuurlijk de onvermijdelijke De Stuers. Reeds de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst had in een adres op deze faux pas gewezen en met haar vele anderen, en op een wezenlijk grotere inbreng uit de architectenwereld aangedrongen⁵⁸; zo ook in een zeer vroeg stadium het kunstgenootschap Arti et Amicitiae.⁵⁹ De minister, lees zijn referendaris, legde het verzoek om de garantie van een representatieve inbreng vanuit de kunstenaarswereld geheel naast zich neer. De opdracht tot jurering werd 31 december 1875 aan College en Commissie gegeven. Met andere woorden: De Stuers benoemde als adviseur van Heemskerk gewoon zich zelf.⁶⁰ De liberale N.R.C. had al op 11 februari 1876 het haars inziens absurde van de ontstane situatie aan de kaak gesteld; *immers, wat zou men zeggen indien eens architecten geroepen werden om als overwegende macht in een jury op onze jaarlijksche tentoonstellingen van*

*schilderijen den Minister te adviseeren, welke schilderij waardig geacht kan worden door de Regeering voor 's Rijks Museum te worden aangekocht?*⁶¹ Ook Vogel – zo viel zelfs in het eindverslag van de museumdirecteur van 1885 te lezen⁶², en De Roever citeert hem in extenso – had al op 24 januari 1876 met recht de minister geschreven de even te voren geïnstalleerde jury niet deskundig te achten. Hij had daarbij bovendien de wijze van beoordelen bekritiseerd. De juryleden dienden zijns inziens ieder voor zich thuis de plannen te bestuderen en daarover dan een schriftelijk verslag uit te brengen, omdat dit slechts zó onafhankelijk en niet door welbespraakte collega's beïnvloed zou kunnen zijn. Daarna zou dan als een soort grootste gemene deler een eindrapport opgemaakt kunnen worden; bij de nu gekozen handelwijze – gemeenschappelijk beraad – zullen onvermijdelijk enkelen het hoogste woord voeren en de rest overdonderen, waarop gezien de geringe deskundigheid van de meeste juryleden de kans nog eens extra groot is. Mede daarom had hij, ofschoon tevergeefs, erop aangedrongen de plannen voor de opmaking van het eindrapport openbaar tentoon te stellen en de namen van de

Afb. 17. Het bekroonde prijsvraagproject voor een Rijksmuseum van P. J. H. Cuypers uit 1875, op grond waarvan hij de opdracht verwierf; perspectief. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

juryleden bekend te maken.⁶³ De Maatschappij, Arti et Amicitiae, de N.R.C., Vogel – zij allen werden genegeerd.⁶⁴ Hun protesten waren vergeefs. De jury verroerde geen vin en bleef aan. De beoordeling deed zij bovendien achter gesloten deuren.⁶⁵ Ook van een openbare tentoonstelling was aanvankelijk geen sprake en het juryrapport werd pas na herhaald aandringen vanuit de Tweede Kamer vrij gegeven – op 20 april 1877, toen de plannen al aanzienlijke wijzigingen hadden ondergaan (afb. 16).⁶⁶ De uitslag bleef zo nog een tijdje geheim, en niet alleen de geïnteresseerde buitenstaanders, maar ook de belanghebbenden, Vogel en Eberson, moesten enige maanden wachten voor zij officieel te horen kregen dat Cuypers als winnaar uit de bus was gerold en inmiddels reeds tot museumbouwmeester was benoemd.⁶⁷ Overigens: het grote publiek kreeg pas najaar 1876 de gelegenheid te zien op grond waarvan (afb. 17).⁶⁸

Dan is er, ten tweede, het door De Stuers zo hoog opgeblazen punt van de onderdoorgang. Dit stond niet in het program, maar in een begeleidende brief van de minister van 20 mei 1875, met de nodige mitsen en maren omgeven: *als* men voor het terrein aan de Stadhouderskade kiest, *dan* is een onderdoorgang nodig.⁶⁹ Eberson had gemeend, dat het dwaas zou zijn indien *eene façade van 130 à 140 M lengte door een drietal gaten zoude doorboord worden*, en daaruit de conclusie getrokken dat dit, ook wegens vermelding in de brief in plaats van in het program, facultatief was.⁷⁰

Deze redenering is zeker niet de sterkste. Ten eerste stond in dezelfde brief – zoals ook bij De Roever te lezen valt – dat het Rijksmuseum daadwerkelijk op die plaats verrijzen zou; voor Eberson pleiten hier hooguit de tegenstrijdige formuleringen. Ten tweede heeft hij kennelijk, omdat hij de doorgang ongepast vond, deze maar genegeerd – een

zeer riskante stap, zoals vervolgens dan ook bleek.⁷¹

Ten derde kaart De Roever de voorsprong in kennis aan, die Cuypers, als lid van het College van Rijksadviseurs, ja, als *bouwkundig factotum* van dit gezelschap, dat de prijsvraagvoorwaarden opgesteld had, onvermijdelijk op de anderen moest hebben. Gezien de extreem korte inzendtermijn was dit een onmiskenbaar voordeel.⁷²

Ten vierde was er de voorgeschreven bouwstijl: een volgende valkuil. Het was zonder twijfel de bedoeling geweest, om het museum in Hollandse renaissancestijl – de stijl van de Gouden Eeuw – te bouwen, maar dit had men niet gezegd. Nee: in plaats daarvan stond er wat anders, heel gevaarlijks: bouwstijl van de 16de en 17de eeuw. *Alsof die een eenheid was. Alsof niet juist in den loop der xvie eeuw, die groote revolutie in de bouwkunst had plaats gegrepen, waarmede men weder tot de horizontale lijn terugkeerde.*

Exact die verwarrende verwijzing naar de 16de en 17de eeuw was een latere toevoeging van het College van Rijksadviseurs geweest, lees: De Stuers.⁷³ En waarom? Omdat, zo schreef De Roever, door de gekozen formulering een achterdeurtje voor de gotiek werd opengezet, *die men juist niet begeerde.* Een achterdeurtje dus voor De Stuers' geestverwant Cuypers. Want formeel kon deze nu zeggen, dat zelfs zijn zo uitdrukkelijk afgewezen 'gotische' ontwerp, als bij wijze van spreken ontworpen in de stijl van het jaar 1501, nu ook binnen de randvoorwaarden viel.⁷⁴

Dan een vijfde punt: de maximum-bouwsom. Eberson had er – het stond ook in het rapport van de hoofddirecteur – al tijdens de rit op gewezen dat men voor fl. 800000 onmogelijk het gevraagde brandvrij kon leveren.⁷⁵ En zie: nauwelijks had Eberson zijn opmerking gemaakt, waarvan niemand het hoge zinnigheidsgehalte ontkennen kon, of er was plots nog fl. 200000 extra beschikbaar.⁷⁶ Zou De Stuers dit werkelijk niet al veel eerder geweten hebben en aan zijn vriend Cuypers bekend hebben gemaakt, zodat deze direct wat ruimhartiger te werk kon gaan bij het maken van zijn plannen, waardoor deze, uitgaande van een budget van fl. 1000000, wel van de anderen, die daaromtrent veel langer

in onzekerheid verkeerden en dus later gedwongen waren gehaast hun plannen bij te stellen, moest winnen?⁷⁷ *Was de heer de Stuers dan zó slecht op de hoogte van den stand van zaken van het Departement en de goede gezindheid des Ministers, dat hij onbekend was met de omstandigheid, dat er nog wel een paar honderd duizend gulden beschikbaar zouden gesteld worden?*⁷⁸

Daar komt dan bovendien nog wat bij. Uiteindelijk zou het Rijksmuseum niet fl. 1000000 kosten, zoals de begroting van Cuypers' winnende project ongeveer aangaf, maar fl. 2700000. De architect zelf heeft dit aan ingrijpende planwijzigingen en aan de slechte bodem geweten, maar, aldus De Roever, als Amsterdammer had hij dat laatste moeten weten, en als hij dat niet direct verdisconteerd heeft, is hij of onbekwaam, of een fraudeur. Als hij inderdaad nadien zijn project zo fors moest wijzigen, dat de prijs bijna verdrievoudigde, was het prijsvraagprogramma dus onrijp, het hele concours daarmee prematuur – kortom: een schijnvertoning.⁷⁹ Bovendien, zo vervolgt de advocaat: van Cuypers' inzending zeiden vele deskundigen direct na openbaarmaking, dat de begroting geflatteerd moest zijn en zijn project zeker 60% meer zou gaan kosten dan opgegeven was. Het valt niet te ontkennen, dat De Roever hiermee het gelijk aan zijn zijde had. Al eind november 1876 hadden enige anonieme Amsterdamse bouwmeesters, nadat zij vermoedelijk de tekeningen bij Arti hadden gezien, een adres aan de minister gezonden, waarin zij er op wezen dat het plan van Cuypers geen fl. 1000000, maar fl. 3000000 zou gaan kosten.⁸⁰ Het adres kwam, net als een brief aan de koning van gelijke strekking, bij De Stuers terecht. Die heeft er niets mee gedaan (afb. 18). Een begroting van het gehele werk is sindsdien niet meer opge maakt, en door voortdurend met deelbestedingen te werken bleven de gestaag stijgende totaalkosten voor de minister verborgen. Pas anderhalf jaar later, naar aanleiding van de aangekondigde interpellatie van het Anti-revolutionaire kamerlid J. L. de Jonge (afb. 19) van 27 mei 1878, moest Cuypers met de billen bloot, en erkennen dat de kosten zeker fl. 2054094,70 zouden belopen.⁸¹ Uiteindelijk

Afb. 18. Jhr. Victor. de Stuers, 1878. Tekening van Brahamine Hubrecht.

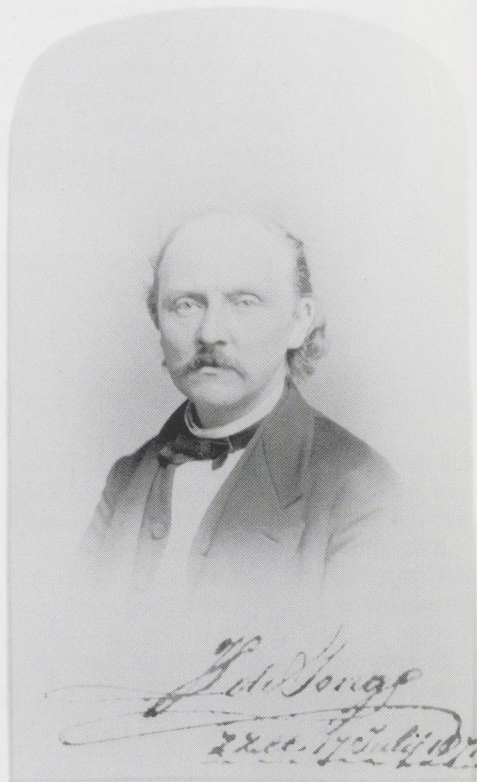
werd dit zelfs 2,7 miljoen en daarmee zaten de adressanten er dus niet zo gek ver van af. De Jonge had overigens al in het najaar van 1877 lont geroken, omdat de Kamer toen al voor fl. 750000 gevoteerd had, en er bij zijn jongste bezoek aan de hoofdstad nog geen meter muur boven de grond stond (afb. 20). De nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, J. Kappeyne van de Coppello, die Heemskerk kort tevoren opgevolgd was, moest erkennen dat de kosten inmiddels terloops met honderd procent gestegen waren.⁸² Het kwam hem op bittere kritiek in de Kamer te staan, en de Hoornse afgevaardigde K. de Jong verwoordde bij deze gelegenheid ongetwijfeld de mening van velen toen hij verontwaardigd opmerkte: *Het is mij onverklaarbaar dat mannen van kunstzin [...] zó weinig waarheidszin hebben, dat zij van het denkbeeld schijnen uit te gaan dat men, om iets schoons, iets grootsch, iets goeds in Nederland tot stand te brengen, moet beginnen met de halve waarheid te zeggen.*⁸³

Met deze constatering was tevens, benadrukt De Roever, de volgende misser aangegeven: men heeft nooit, wat voor een eerlijke concurrentie absolute voorwaarde was, de begrotingen op hun juistheid onderzocht. Sterker, men heeft dat ook nooit kunnen doen: de heren zeventient van de jury waren daartoe, als bouwkundige leken, op een paar na ook volkomen onbevoegd. Zij hadden zich er dan ook vervolgens van afgemaakt met de mededeling dat *eene nadere studie der begrooting van dat ontwerp, dat ter uitvoering zal worden voorgedragen, wenschelijk blijft.*⁸⁴

Afb. 19. Jhr. J. L. de Jonge (1826–1899). Carte de visite uit Album der leden der Commissie Nationaal Bijbelgeschenk (1871). Iconographisch Bureau, Den Haag.

Later dus, nadat al een keuze gemaakt was en men niet makkelijk meer van architect zou kunnen veranderen.

Met andere woorden: in de wetenschap van deze onkunde kon Cuypers een feitelijk duurder plan door een geflatteerde, toch door niemand gecontroleerde – de plannen bleven immers tot de bekroning geheim, zodat ook geen deskundige buitenstaander of de Maatschappij hierop wijzen kon – begroting geaccepteerd krijgen. Hij kon dit bovendien zonder voor de toekomst onoverkomelijke financiële problemen te hoeven vrezen, omdat hij al in een vroeg stadium van de

extra f 200000 wist, en kon bevroeden dat, waar f 200000 is, ook nog wel meer te halen valt. Zoals later ook bleek. En dit, zo betoogde De Roever, is de grote onbillijkheid; *want het zal wel geen betoog behoeven, dat bouwkundigen, die één millioen besteden mogen, minder fraaie plannen zullen maken*

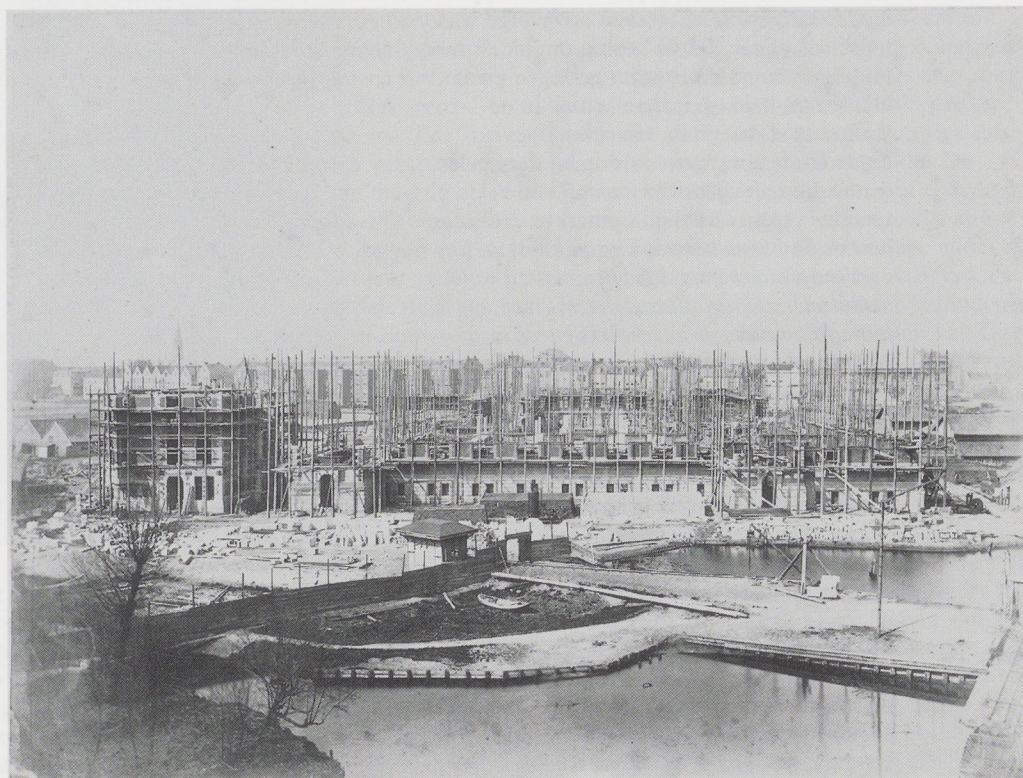
Afb. 20. Het Rijksmuseum in aanbouw; de oostgevel, april 1880. Foto van J. van Tetterode jr.

dan een ander, die weet, dat zijn invloedrijke vrienden hem wel de beschikking over een tweede zullen bezorgen.⁸⁵

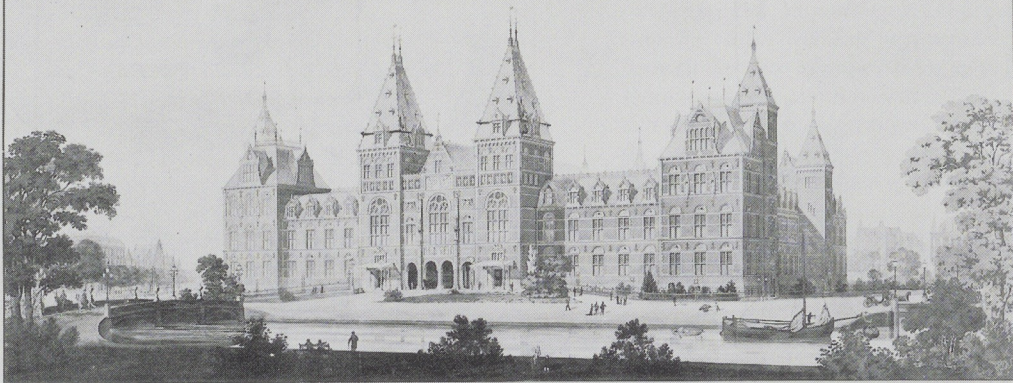
Tenslotte heeft De Roever nog een zevende en laatste punt van kritiek: niet alleen bezat Cuypers vanaf het begin een voorsprong op Vogel en Eberson, ook de jury is bewust misleid. Cuypers heeft niet het goedgekeurde ontwerp – in vroeg 17de-eeuwse (renaissance) trant – maar de juist uitdrukkelijk afgekeurde vroeg 16de-eeuwse (gotische) variant uitgevoerd, buiten kennis van de beide commissies.⁸⁶ Ook het College van Rijksadviseurs, huiswaarts gekeerd in de veronderstelling dat men keurig het vroeg 17de-eeuwse plan, op grond waarvan men Cuypers uitverkoren had, zou uitvoeren, zo citeert De Roever het lid Gosschalk, *vernam die wijziging in de gevels eerst toen er niets meer aan te doen was*.⁸⁷ Namelijk op 18 juni 1878, toen de funderingen voltooid waren, de aanbesteding van de bovenbouw al voor de deur stond en

de commissie in verband daarmee een volkomen onvermoede nieuwe versie onder ogen kreeg (afb.21).⁸⁸ Kappeyne van de Coppello sprak derhalve drie weken eerder in zijn antwoord op de interpellatie van De Jonge een aperte onwaarheid, toen hij verkondigde, dat alle wijzigingen met voorkennis van de adviseurs geschied waren.⁸⁹ Dat wil zeggen: meer dan anderhalf jaar nadat, zoals we thans weten, de adjudant van zijn voorganger de gotische variant al eigenmachtig gefiatteerd had.⁹⁰ En inderdaad had De Stuers er daarmee voor gezorgd, dat Cuypers volledig de vrije hand kreeg.

Er was zodoende precies gebeurd wat het Zeeuwse kamerlid J. J. van Kerkwijk al 15 december 1876, met het oog op de dubbel-functie van de jonkheer als centraal overheidsambtenaar bij de minister en onafhankelijk adviseur tegenover de minister, voorspeld had: als de referendaris het met de meerderheid der Rijksadviseurs eens is, dan

Afb. 21. P. J. H. Cuypers, project voor het Rijksmuseum, 1878 (behorend bij zijn brief van 13 juni 1878, nr. 291). Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.

komt hun opvatting er bij de minister vlot door. Als evenwel de referendaris een minderheidsstandpunt inneemt, dan wordt het advies van de meerderheid genegeerd en het College over pilasters en paanderbogen maar liever niet meer gehoord.⁹¹ Juister ware namelijk geweest als Kappeyne dienaangaande gesteld had: met voorkennis van De Stuers. De minister kon dat echter niet weten.⁹² Overigens zat er, als de voltallige Rijksadviseurs wél over de wijzigingen zouden zijn gehoord, evenzeer iets scheef: dan had Cuypers over zijn eigen plan meebeeslist, want hij heeft al die jaren vrijwel geen vergadering van het College gemist.⁹³ De referendaris ontbrak overigens in de regel evenmin. Waar, zo kon De Roever met recht zijn aanklacht afsluiten, haalde De Stuers in het licht van dit alles dan de moed vandaan *in openbare geschriften de vermoorde onnoozelheid uittehangen?*⁹⁴

Maar de referendaris bleef deze uithangen. Sterker: hij schuift De Roever voortdurend beweringen in de schoenen, die deze zo niet gedaan heeft, en verdraait zijn uitspraken. Stelselmatig beschuldigt hij op verongelijkte toon De Roever ervan Zijne Excellentie

Behoort by missive, dat: 13 Juni 1878. N. 291.
aan Zetzell den Minister v. Binnenl. Zaken.

De Architect
der Ryksmuseumgebouwen

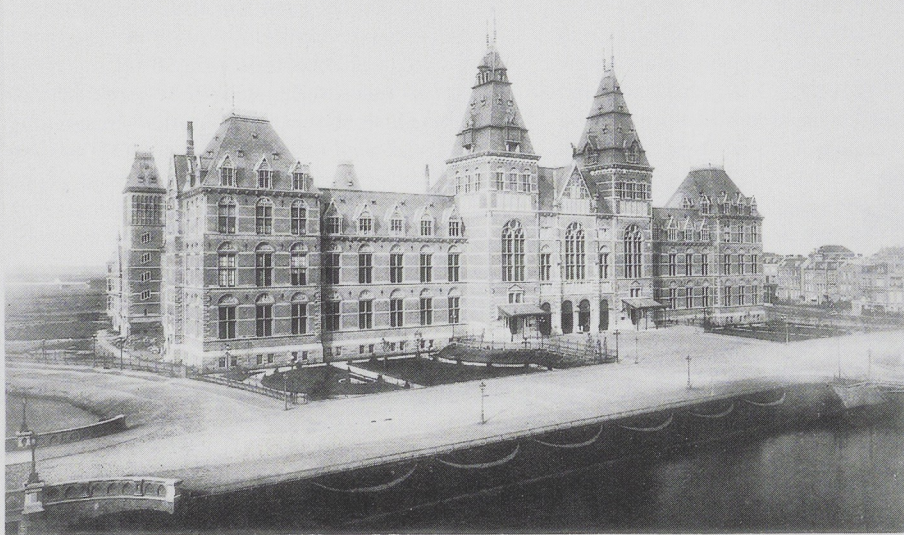
P. J. H. Cuypers

Heemskerck van vooringenomenheid, van vals spel beticht te hebben.⁹⁵ Wat voor reden, zo roept hij uit, zou deze gehad hebben om ene Cuypers voor te trekken? Natuurlijk geen, moet de lezer denken, hoe komt die advocaat erop, waar haalt zo iemand de euvele moed vandaan!

Maar dat heeft De Roever ook nergens betoogd. Zijn beschuldigende vinger wees in de richting van De Stuers, die daar wel alle reden toe had. Naar De Stuers, die daartoe door zijn dubbelfuncties en gebrek aan deskundige – namelijk bouwkundig onderlegde – tegenspelers binnen College, Commissie en Ministerie, bovenal ook alle mogelijkheden had. En de ministers, die kwamen en gingen, en van pilasters en paanderbogen weinig snaptten, volgden vervolgens braaf zijn aanwijzingen op.⁹⁶

Dat De Stuers, zoals deze zelf aanvoert, de

Afb. 22. Het Rijksmuseum na de voltooiing in 1885.
Herdenkingsfoto (lichtdruk) van Wegner en Mottu te
Amsterdam.

Lichtdruk van WEGNER & MOTTU Amst.

RIJKS-MUSEUM TE AMSTERDAM.

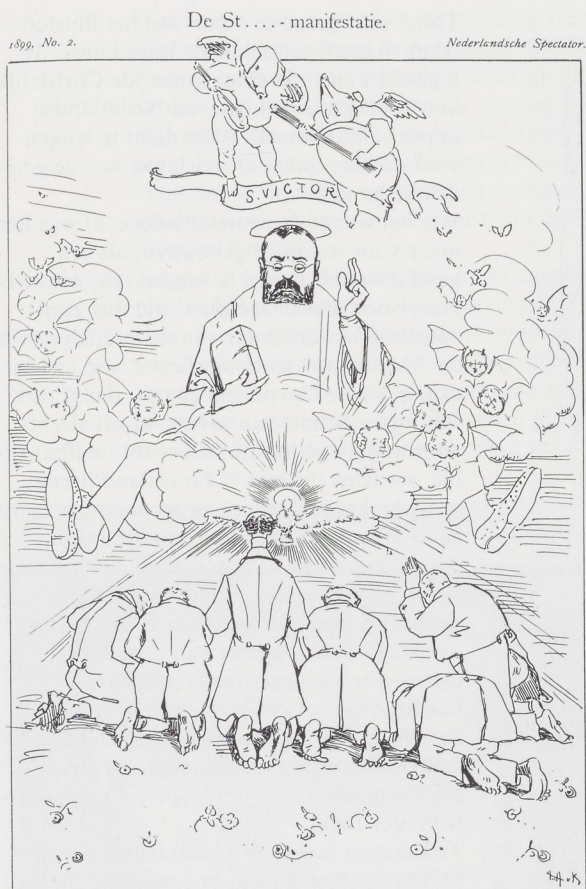
P. J. H. CUYPERS ARCHITEKT

Herinnering aan 13 Juli 1885.

Roermondse architect tot de oprichting van het College van Rijksadviseurs in 1874, nog nooit persoonlijk ontmoet had⁹⁷, hoeft daarmee geenszins in strijd te zijn. Ook zonder een gemeenschappelijke werklunch kon hij, aan de hand van het reeds door Cuypers gerealiseerde en door Thijm gepropageerde, tot de conclusie komen dat dit zijn man was. En dat zij elkaar in ieder geval *na* installatie van het college bijzonder snel vonden, beaamt De Stuers later ook zelf.⁹⁸ Zelfs als hij Cuypers inderdaad niet genoemd zou hebben, toen hem officieus om namen voor dit College werd gevraagd, wat te betwijfelen valt – officieus betekent hier immers dat zijn bewering niet te controleren is – dan nog is zeker, dat reeds binnen een jaar, toen er door

het college mogelijke bouwmeesters voor het Rijksmuseum gesuggereerd moesten worden, De Stuers ter vergadering omstandig verklaarde, er in heel Nederland maar één te kennen, die voor die taak berekend zou zijn.⁹⁹ En de achternaam die hij toen noemde begon noch met een O, noch met een E. Dat het college vervolgens inderdaad aan de reeds door de Amsterdamse commissie voorgestelde architecten nog deze derde persoon toevoegde, is algemeen bekend. De Stuers zou er veel later ook openlijk prat op gaan, zijn positie in deze zin te hebben geëxploiteerd: natuurlijk, zo verklaarde hij in 1913, toen het Rijksmuseum er al veilig stond (afb. 22), had hij er voor gezorgd dat regelmatig Cuypers, nee, dat eigenlijk altijd Cuypers ingeschakeld

Afb. 23. 'De St....-manifestatie', spotprent van W. van Konijnenburg, in *De Nederlandsche Spectator* 1899, nr. 2.

¹⁰⁰Gravenhage, Martinus Nijhoff. Lith. S. Lankhout & Co
En zij bezingen de wegen des Heeren, dat de Heerlijkheid des Heeren groot is.

werd, zodra Binnenlandse Zaken iets van belang te bouwen of te breken had.¹⁰⁰ Voordien mocht kennelijk niemand dit weten. Ofschoon De Roever dit in zijn brochure nog eens zeer duidelijk zo stelt, wendt De Stuers namelijk opnieuw voor dit niet begrepen te hebben. Hij blijft het, door enig oorzakelijk verband tussen mening van referendaris en beslissing van minister te loochenen, stug doen voorkomen, alsof zijn opponent de integriteit van Zijne Majesteits Minister Zelve in twijfel trekt.

Jhr. De Stuers' ambt zoowel als Secretaris van de Rijks-Adviseurs als in zijn hoedanigheid van Referendaris, zo woof hij alle invloed van de Vierde Macht weg, is uitsluitend van adviseerenden aard. De beslissing is bij den Minister,

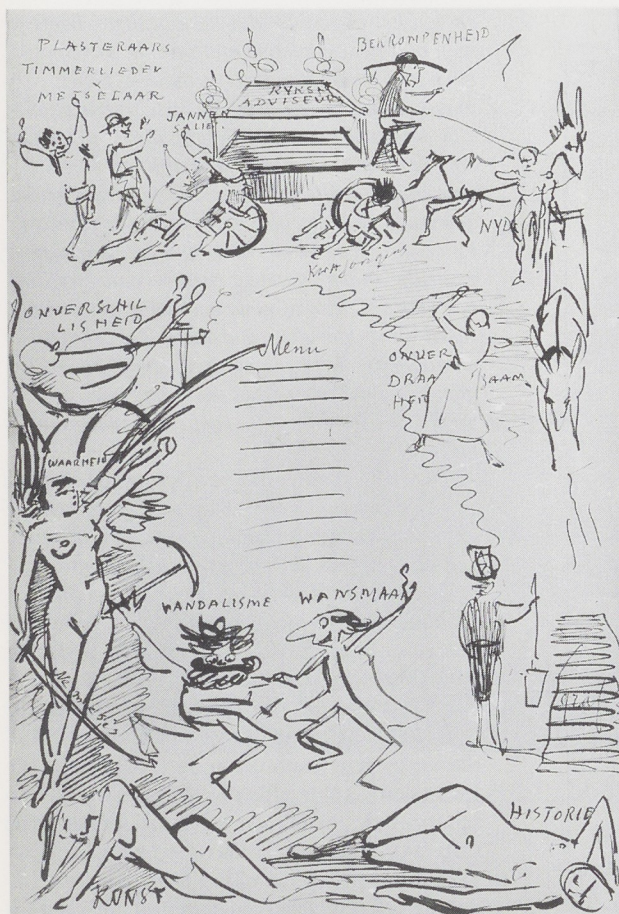
en van het oogenblik dat deze besliste, heeft men met den Minister, niet met de Adviseurs noch met den Refendaris te maken. Het is mogelijk dat de Minister besliste overeenkomstig het advies van den Referendaris, maar het omgekeerde is evenzeer mogelijk, en tenzij men inzage heeft gehad van de tusschen beiden gewisselde nota's, of tegenwoordig is geweest bij de gevoerde besprekingen, is het een nietswaardig 'raden' wanneer men veronderstelt of beweert dat deze of gene beslissing geïnspireerd werd door den raadsman. Zulke veronderstellingen hebben overigens geen nut, wijl men den Minister die de beslissing nam ter verantwoording heeft te roepen en niemand anders.¹⁰¹

Als hoeksteen van zijn 'bewijsvoering' had De Stuers erop gewezen, dat hij zich reeds twee maanden na zijn aanstelling tot referendaris gedwongen had gezien, zijn ontslag aan te vragen.¹⁰² Dat het hier op zich om een onbeduidend conflict ging, dat De Stuers echter zeer hoog speelde, omdat er aan zijn invloed geknabbeld werd, dat de minister hem zo makkelijk niet liet gaan en hem, om hem te behouden, vervolgens in feite zijn zin gaf¹⁰³, dat vervolgens De Stuers nog vrolijk een kwart eeuw op de afdeling Kunsten en Wetenschappen de zaken naar eigen inzicht bestierde (afb. 23) – daarover echter geen woord.

Deze voorstelling van zaken heeft geen zin, zou de referendaris verderop nog belerend uit de pen laten vloeien, als hij de door De Roever aangekaarte invloed van het College op het opstellen van het prijsvraagprogram in relatie tot de stijlkwestie met een snelle verwijzing naar de ministeriële verantwoordelijkheid tracht af te doen.¹⁰⁴

Deze voorstelling van zaken had echter alle zin. Honend had zijn opponent derhalve al opgemerkt, *dat de heer de Stuers de eenige onnoozele in den lande schijnt te zijn, die zich onbewust is van den invloed, door zekeren referendaris op de minister Heemskerk in kunstzaken uitgeoefend.*¹⁰⁵ Formalistisch immers verbergt de referendaris zich achter de minister: de minister is verantwoordelijk, de minister neemt de besluiten, hij, De Stuers, is daarentegen maar een onbeduidend adviseurtje. En als Pilatus wast hij zijn handen in onschuld.

Afb. 24. Ontwerp voor een spijkskaart voor de afscheidsmaaltijd van het College van Rijksadviseurs bij zijn ontbinding ten huize van de Haarlemse gemeentearchivaris mr. A. J. Enschedé in 1879. Tekening met pen en potlood door Victor de Stuers, 1879. Gemeentearchief Haarlem, Topografische Atlas, Varia 26 (bijl.).

De advocaat heeft bovendien alleen in de inleiding tot de catalogus letterlijk in anderhalve zin gezegd, dat van te voren vastgestaan zou hebben, *wie van het drietal met de uitvoering zou worden belast*. Hardnekkig suggereert De Stuers het tegendeel. In zijn uitgebreide brochure is De Roever aanmerkelijk genuanceerder, en stelt slechts, dat er geen sprake van eerlijke kansen is geweest. Evenmin beweert hij, dat Ebersons ontwerp het beste was. Aan de kwaliteiten van Cuypers als architect wil hij totaal niet twijfelen; misschien is zelfs diens project terecht gekozen, maar het gaat hem om de fair play. De Stuers negeert dit en geeft, in tegenstelling tot zijn opponent, hier – als elders – voortdurend van minachting voor de collega's van zijn grote favoriet blij. Net als

Tijm overigens, de derde van het illustere triumviraat.¹⁰⁶ Gotiek is de ware kunst, de logische kunst, de enige kunst, de Christelijke kunst, de rest is heidens, on-Nederlandse import, onnationaal. Alles dient te wijken voor de hervonden grondslagen van de goddelijke gotiek.

Wie het waagt de neorenaissance, al was het maar voor sommige gebouwen, als een geschiktere bouwstijl te suggereren, wie zelfs maar voor pluralisme pleit, wie dus geen amechtig bewonderaar van de middeleeuwen en daarmee van de neogotiek is, wie niet in extase achter Cuypers aanloopt, deugt niet, heeft geen kennis van zaken, wordt slechts door naijver gedreven, is niet tot onafhankelijk oordelen in staat.¹⁰⁷ Zo iemand brengt, zoals hij het in *Mannen en vrouwen van betekenis in onze dagen*, waar tussen Louisa Alcott en koningin Victoria ook een plaatsje voor Cuypers is ingeruimd, formuleert, slechts *ellendige bouwwerken* voort.¹⁰⁸ Ten overstaan van het genie van de meester dienen alle kleingeestige knutselaars er beschroomd het zwijgen toe te doen (afb. 24). Want het architectonisch geschiedbeeld van De Stuers is overzichtelijk: eerst is er Duisternis en dan is er Cuypers en met Cuypers is er Licht.¹⁰⁹

Telkenmale laat deze gedachtenwereld zijn sporen na. Het spreekt voortdurend uit De Stuers' oordeel over Cuypers' concurrenten, over Eberson en Outshoorn, omdat de Amsterdamse commissie de euvele moed had gehad in eerste instantie hen te verkiezen en aan De Grote Cuypers, *in wiens schaduw geen van beiden kon staan*, voorbij te gaan.¹¹⁰ Het blijkt ook uit zijn houding ten opzichte van het blad *De Opmerker* – een *aannemerskrantje* – en Cornelis Springer – *onzen kundigen architectuurschilder* citeert hij De Roever sarcastisch – die het gewaagd had bij het ontwerp van Cuypers de kanttekening te plaatsen dat hij *de gevorderde eenheid van stijl miste*.¹¹¹ Wat echter voor De Stuers geenszins een hinderpaal blijkt te zijn om deze zelfde Springer even later zonder schroom op te voeren als bewijs, hoe deskundig het door de minister geraadpleegde gezelschap wel niet was!¹¹² Hier is de historische materie voor de referendaris wel erg kneedbaar geworden.

Afb. 25. J. A. Alberdingk Thijm (1820–1889) in zijn studeervertek. Litho van Johan Braakensiek in *De Amsterdammer*, 24 maart 1889.

Hoe anders was bovendien de houding van De Stuers' opposanten in deze dagen: èn De Roever èn Weissman erkennen ruiterlijk de verdiensten van Cuypers en ook van het Rijksmuseum, zelfs nog van het Rijksmuseum als museum – alleen: beiden achten het vanwege de uiterlijke vormen niet de meest geschikte behuizing voor de kunst van de Gouden Eeuw.¹¹³

Tenslotte is daar dan ook nog de Maatschappij, De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, die bij de beoogde neogotisering van Nederland ook al in de weg liep, deze *vereniging van eenvoudige timmerlieden en plastersaars*, met onder haar leden een *uiterst pover architect, doch groot wauwelaar op alle*

plechtige en bijzondere bijeenkomsten.¹¹⁴

Dit, zo wil de referendaris ons echter doen voorkomen, was de laaghartige wereld van Cuypers' vakkbroeders, in wier midden Het Ongeëvenaard Talent¹¹⁵ noodgedwongen verkeerde. Eenzaam, als een bakken van recht-schapenheid, rees hij hier hoog boven het gewoel. Maar werd hij dan helemaal nooit door hun permanente achterbakse drijven tot minder edele daden gedreven? Geenszins, zo zou De Stuers ons later nog uitdrukkelijk verzekeren, als in de jubileumuitgave *Het Katholiek Nederland 1813–1913* de tijd gekomen is de balans op te maken. Geenszins liet hij zich door alle afgunst en tegenwerking die hij ondervond ertoe verleiden, zijn concurrenten met gelijke munt terug te betalen. Daar stond hij bijbelvast boven. Eenzaam en zeer alleen. *Zijn goedaardigheid*, zo besluit de auteur zalvend, *zijn breede blik en vooral zijn Christelijk gemoed, deden hem dit alles niet slechts vergeven maar vergeten*.¹¹⁶

Minder door een Christelijk gemoed vol goedaardigheid werd daarentegen ruim twintig jaar voordien kennelijk De Stuers zelf geplaagd. Hij schroomt immers niet om met denigrerende adjectieven en verdachtmakingen te strooien. Daarbij acht hij zich dan bovendien uit plotseling voorgewende discretie van de plicht ontslagen zulke eigen aantijgingen hard te maken.

Zo beperkt hij zich er toe om, waar het zijn beschuldiging van een tegenwerkende hofarchitect Eberson betreft, te stellen dat er 'natuurlijk' geen geschreven stukken zijn, om dit te staven en hij 'natuurlijk' evenmin zijn zegslieden kan verraden.¹¹⁷ Men dient hem in deze gewoon op zijn woord te geloven. Zeker: ook Eberson was van het bewandelen van originele paden niet altijd afkerig, zoals blijkt uit zijn voornemen, bij gebrek aan adhesie van anderen na de prijsvraag van 1863 dan maar zelf zijn ontwerp onder het mom van een anoniem kenner in een dagblad aan te prijzen.¹¹⁸ Maar De Roevers' opponent maakt er zich hier toch wel al te makkelijk vanaf.

Als De Stuers er zich zo evenwel ook niet meer weet uit te redden, wordt plots even de rol van underdog aangenomen, dan begint de

Alberdingk Thijm in zijn studeervertek.

RIJVSCHIED. van de Aanstalman. Werkhof voor Nederland van 24 Maart 1889.

Afb. 26. Mr. Carel Vosmaer (1826–1888). Foto van M. L. Verveer, Den Haag. Particuliere collectie.

referendaris wild om zich heen te slaan, dan komt het eeuwenoude minderwaardigheidscomplex jegens de boze buitenwereld weer boven drijven, dan is elke bescheiden tegenwerping direct weer het begin van een nieuwe Aprilbeweging, dan wordt de oude dooddouner weer van stal gehaald, waarmee ieder opkomend verzet tegen zijn optreden als onheus in de kiem gesmoord kan worden, waardoor men niet langer meer serieus op argumenten hoeft in te gaan. Dan zijn alle andersdenkenden, die niet direct voor het goddelijk dogma van de Cuyperiaanse Onfeilbaarheid ootmoedig op de knieën vallen, alleen nog maar *antikatholiek*.¹¹⁹ Dan is stijl plotseling even weer waardevrij. Dan is stijl ook weer even niet stijl. Dan heeft het geleverde eensklaps niets meer met

gotiek te maken. Dan moet iedereen de gekozen bouwtrant weer zonder religiopolitieke bijgedachten als objectief de beste slikken. Gemakshalve gaat men dan tevens aan de ideologische inhoud, die men zelf aan de neogotiek gegeven had, voorbij.¹²⁰

Want dat het sommigen uit De Stuers' kennissenkring zelf zijn geweest, die katholiek en gotiek gelijkstelden, komt nu even niet van pas. Dat het de gelijkgestemde Thijm (afb. 25) was, die in zijn geschriften – als *De Heilige Linie*, de titel alleen al laat er geen misverstand over bestaan – de gotiek als de ware Christelijke kunst gepropageerd had, als een zaak van geweten en waarheid des geloofs, niet van smaak, wordt verzwegen.¹²¹ Dat Thijm een toekomst schetste, waarin op voor een belangrijk deel godsdienstige gronden alleen voor een op de middeleeuwen terugrijpende bouwkunst plaats was, terwijl zijn tegenstrever Carel Vosmaer (afb. 26), eveneens op grond van politieke beginselen, als verlicht liberaal het classicisme hooghield en voor het overige voor verdraagzaamheid en pluriformiteit pleitte – daarop te wijzen, is nu niet opportuun. En dat bij de geplande en met hulp van de gotiek te bereiken herkerstening voor katholieken het ware Christendom uiteraard het katholieke was – evenzeer zoals voor protestanten dat vanzelfsprekend het protestantse was – mocht kennelijk plotseling niemand meer weten.

Het was namelijk niet zozeer het punt dat hier een katholiek met de eer ging strijken, waarover bijvoorbeeld Cuypers' tegenstander Vosmaer viel. Vosmaer had het niet op de persoon van de bouwmeester gemunt en juichte Thijms benoeming als hoogleraar aan de Amsterdamse Academie voor Beeldende Kunsten in 1876 vanwege diens deskundigheid openlijk toe, zoals ook protestanten Cuypers van harte steunden bij zijn bouwplannen met de Vondelstraat.¹²² Zelfs neemt hij De Stuers aanvankelijk nog in bescherming tegen echte papenvreters, die vanzelfsprekend ook in Nederland rondliepen. De breuk kwam eerst later, toen ook Vosmaer in de handelwijze van het katholieke trio een gerichte strategie tot artistieke machtsovername meende te moeten ontwaren.¹²³ Godsdienstvrijheid bleef ook toen voor

hem een groot goed, maar godsdienst diende dan wel godsdienst te blijven en geen staatkunde te worden.¹²⁴ Architectonisch vertaald: de gotiek diende tot de kerkbouw beperkt te blijven. Dat laatste was in zijn ogen nu juist het probleem: dat hier een katholieke architect voor een *nationaal gebouw* een bepaalde bouwstijl wilde toepassen, zelfs bij uitsluiting van alle andere stijlen ook in de toekomst voor gelijksoortige projecten wilde toepassen, een stijl, die niet de zijne was en die hij als achterhaald beschouwde.¹²⁵ En wel mede, omdat deze in zijn ogen niet geheel zonder reden voor een, legitiem of niet, ultramontaans soort bekeringsijver stond, waar hij – en met hem de meerderheid van de Nederlandse bevolking – niet van gediend was.¹²⁶ Zeker was deze houding van Vosmaer niet geheel vrij van paranoia. Zeker was het ook twijfelachtig of men via gebouwen de gedachtenwereld van mensen veranderen kan. Of dat echt mogelijk was en of zich de gotiek dan voor de gevreesde verroomsing leende, of deze poging reële kans van slagen had, is hier echter niet aan de orde: waar het om gaat, is dat Thijm en aanhang voor deze vrees jarenlang voldoende voedsel aangedragen hadden. Zij kenden immers maar één Christelijk beginsel en maar één Christelijke stijl. Dat het hier bij het Rijksmuseum óók om die bewuste richting ging, was niet zo'n onzinnige gedachte als De Stuers zo door met het spook van het antipapisme te gooichelen doet voorkomen: Cuypers zelf had immers al eens te kennen gegeven, 'zijn' 16de-eeuwse bouwstijl als het logisch product van antikklassiek, middeleeuws-construc-tief denken te beschouwen. Om dan plotse-ling te doen, alsof men van de gotiek geen kwaad weet, is lichtelijk hypocriet.

Zoveel argumenten tegen de aanklacht van heimelijke goticismen heeft De Stuers kennelijk niet, ofschoon hij zich met zeventig pagina's voor de beantwoording toch alle ruimte neemt. Zeker, met betrekking tot een aantal punten van De Roever, is zijn verweer zeer redelijk, met name daar waar de advocaat zich als leek in het bouwbedrijf enigzins vergaloppeert.

Zo bijvoorbeeld op punt zes van de aanklacht, waar het de begrotingsoverschrijding betreft. Flauw is weliswaar zijn reactie op de woorden van de advocaat, dat Cuypers door meer geld ook *fraaiere* plannen kon maken: Ebersons plan werd, zo schreef De Stuers, niet afgewezen omdat het niet fraai, niet mooi, genoeg was, maar vanwege gebreken.¹²⁷ Flauw namelijk, omdat evident is dat 'fraai' hier in ruimere zin als 'deugdelijk' en 'bruikbaar' opgevat moet worden en dan de stelling zeker op zou kunnen gaan. Met meer geld is de gestelde opgave, waar het om praktische eisen als vierkante meters vloer en strekkende meters wand gaat, natuurlijk makkelijker op te lossen. De Roevers punt van de competente controle van de begrotingen bij inzending blijft eveneens overeind; zoals De Stuers ook op de stelling, dat al in 1876 sommigen aantoonde, dat Cuypers' ontwerp aanmerkelijk duurder zou gaan uitvallen dan opgegeven, evenmin ingaat. Maar diens verweer is voor het overige zeker niet onzinnig. Uitbreiding van het program door later bijkomende verzamelingen, klimmende materiaalkosten, zwaardere fundering, achteraf noodzakelijke ophoging van het bouwterrein; de hele bodem is in Amsterdam een ongewisse factor – het klinkt zeer reëel.¹²⁸ Wijselijk daarentegen verzwijgt hij die ene reden, die Cuypers zelf op 23 mei 1878 aangevoerd had: de begroting zou mede gestegen zijn door de (door hemzelf geredigeerde) keuze voor de vroeg 16de-eeuwse variant.¹²⁹ Drie jaar eerder namelijk had de ontwerper deze juist de jury aanbevolen, omdat deze goedkoper zou zijn.¹³⁰ Wreekt zich hier het feit dat de meeste juryleden het bouwkundig rekenen niet machtig waren en zij, die dat mogelijk wel waren, buiten de jury stonden?

Hetzelfde als met het antwoord op punt zes geldt voor punt twee: de verlangde onderdoorgang naar het huidige Museumplein. Het is voor De Stuers een schot voor open doel.¹³¹ Waar het de plotselinge fl. 200.000 extra betreft, steekt de referendaris bovendien royaal de hand in eigen boezem: het is aan zijn slordigheid te wijten, hij heeft te weinig vooruitgekeken; maar men moet er verder vooral niets achter zoeken.¹³² Het zij

zo. Maar een feit is wel dat Cuypers inderdaad al in zijn eerste ontwerp zaken had verwerkt die hij noodzakelijk achtte, maar ook toen al wist voor de vastgestelde som niet te kunnen realiseren.¹³³

Verdiend De Stuers hier mogelijk het voordeel van de twijfel, op enige andere wezenlijke kritiekpunten blijft hij ernstig in gebreke. Bijvoorbeeld op het punt van de ondeugdelijke jury, die voor de minister het oordeel vellen moest: door tallozen, waaronder de Maatschappij, aangekaart. Hier weet de zo welbespraakte referendaris in een paar ronkende volzinnen niet veel meer naar voren te brengen, dan dat het de regering vrij staat, te doen wat zij wil; dat de regering al over voldoende raadgevers beschikte, in de vorm van Commissie en College, die, als jury aangesteld, netjes aan de minister rapport uitbrachten; dat de Maatschappij *met haar plastersmeerderheid* daarvoor wel de laatstgeroepene is.¹³⁴

Voor alle duidelijkheid: het bestuur van deze plastersvereniging bestond in 1875 uit ondermeer J. H. Leliman, voorzitter, de schepper van het eerste moderne ziekenhuis van Amsterdam; G. B. Salm, vicevoorzitter, de ontwerper van de Gereformeerde Keizersgrachtkerk en het Aquarium van Artis; A. L. van Gendt, tweede secretaris, die van de Hollandse Manege, het Concertgebouw en de winkelgalerij aan de Raadhuisstraat, voorts medeverantwoordelijk voor het Centraal Station en de Stadsschouwburg, alle in de hoofdstad; tenslotte W. Springer van het Barlaeus en stadsingenieur J. G. van Niftrik van het befaamde uitbreidingsplan van 1866. Van dit gezelschap was van 1870 tot 1873 bovendien ook nog een zekere P. J. H. Cuypers lid, van 1881 tot 1887 zelfs vicevoorzitter (afb. 27).¹³⁵

Voorzeker, dit was *een vereniging*, zoals De Stuers het in 1897 zou stellen, *volstrekt niet van gezaghebbende architecten, maar waarvan ieder voor zijn geld lid kan worden*.¹³⁶ Van welke vereniging wordt men dat niet, zou men kunnen vragen. Maar de departementale jonkheer had kennelijk meer op met besloten genootschappen die op basis van ideologische ballottage mensen en meningen die niet met de neomiddeleeuwse beginselen van de

Heilige Linie strookten in de ban deden.

Om voorts de onafhankelijkheid van het oordeel van de jury te garanderen en niet door *anoniem dagbladgeschrijf* te laten vertroebelen, zo vervolgt de referendaris intussen onverschrokken zijn betoog, was het noodzakelijk alles uit de openbaarheid te houden, zodat de minister bij het nemen van zijn beslissing van pressie gevrijwaard bleef.¹³⁷

Waarbij men zich even in herinnering dient te roepen dat Thijm in 1863, toen hij in zo'n besloten jury zijn zin niet kreeg, zijn geweten geenszins bezwaard had gevoeld door zijn poging via zulk *anoniem dagbladgeschrijf* vóór bekendmaking (en daarmee onherroepelijkheid) van de uitslag alsnog zijn gelijk te halen. En dat bij de prijsvraag voor het Nationaal Monument van 1813 dat jaar, die eveneens op een farce voor het neogotische kamp uitliep, Thijms compaan bij de Tijd, de bijdetijdse priester Jan Willem Brouwers, nog met missionaire bezieling door publieke inschakeling van buitenlandse grootheden als Viollet-le-Duc, Beresford Hope en Reichensberger gepoogd had het tij te keren.¹³⁸

In feite, zo is de toon van De Stuers, was al op voorhand duidelijk, dat niemand van hen zich met het genie Cuypers kon meten. Dus kan ook nadien niemand werkelijk over zijn project oordelen, mag dus ook niemand het wagen aan dat van een ander de voorkeur te geven en was het daarom eigenlijk al beledigend hem überhaupt tegen iemand anders in het strijdperk te laten treden. Het punt van kritiek dat juist College en Commissie voor het grootste deel uit bouwkundige leken bestonden en daardoor bij voorbaat vaststond dat sommigen met zeer specifieke stilistische opvattingen en een voorkeur voor een bepaald architect (die bovendien voor de halve jury ook een persoonlijke bekende was) onevenredig veel invloed zouden uitoefenen en de anderen het nakijken zouden hebben, wordt daarmee even elegant als brutaal omzeild. Omdat collega-bouwmeesters alleen maar door jaloezie en broodnijd beheerst worden – waar Cuypers kennelijk de onbaatzuchtigheid zelve is – mogen zij niet oordelen. Omdat toch niemand Cuypers op zijn waarde kan schatten is de competentie van de juryleden niet van belang, want altijd

Afb. 27. De voorzitters van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst tussen 1842 en 1892. Fototableau van Wegner en Mottu te Amsterdam in Bouwkundig Tijdschrift, XII (1892), na p. 36. Buiten de toenmalige

voorzitter maakten in 1875 ook nog twee anderen van de hier afgebeelde personen deel uit van het bestuur van de Maatschappij.

onder de maat. Dan kan ook elk willekeurig gezelschap dat niet persoonlijk bevooroordeeld is (dus één waartoe geen – bij voorbaat vijandige – vakgenoten behoren) als jury optreden. Dus ook het onderhavige gezelschap. Dan is in feite elke jury, mits deze, zoals zij deed, Cuypers uitverkiest, per definitie goed. Om te vermijden, dat die keuze, waaraan De Stuers het zijne bijdroeg, misschien anders uitviel, kon deze tere jury ook maar beter niet aan de publieke opinie – lees: al die in de Maatschappij verenigde inhalige anderen – blootgesteld worden, zodat het zeker alleszins verstandig was de uitkomst geheim te houden tot Cuypers' benoeming koninklijk bekrachtigd was.

In ieder geval: De Stuers had wat tegen de Maatschappij. Herhaaldelijke verzoeken aan het departement om de ontwerpen ten toon te mogen stellen, met een beroep op de toestemming die daarvoor ook in 1867 met betrekking tot de plannen voor de prijsvraag voor het Paleis der Staten Generaal verleend was¹³⁹, liepen op niets uit.

De verzoeken belandden bij de referendaris en die wist elke keer een fraaie uitvlucht te formuleren. Eerst, op 15 mei 1876, heette het dat er nog geen plan was vastgesteld – wat toen niet echt meer waar was. Dan, op 21 augustus 1876, dat 'eenige der bedoelde teekeningen op dit oogenblik benodigd zijn voor 's lands dienst'. Toen het bestuur van de Maatschappij daarop tenslotte in het najaar om toestemming vroeg, om van alle drie projecten foto's in de *Bouwkundige Bijdragen* op te nemen, opdat haar leden er uit het hele land kennis van konden nemen, kreeg men wederom nul op request, ditmaal omdat men ze intussen in *Arti* kon bekijken. Toen evenwel de redactie van het blad *Eigen Haard* tezelfdertijd alléén het plan van *Cuypers* wilde publiceren, werd dit per kerende post goedgevonden.¹⁴⁰

Dat de begrotingen niet onderzocht zijn, wordt eenvoudig ontkend.¹⁴¹ Mogelijk staat hier woord tegen woord; maar als zij wel onderzocht zijn, door wie dan wel? Door de juryleden soms, die daartoe gezien hun beroepsachtergrond, een enkeling uitgezonderd, geenszins in staat waren? Zo ja, dan

hebben ze kennelijk de geflatteerde begroting van Cuypers' ontwerp over het hoofd gezien en ook de juiste prijsverhoudingen tussen de diverse gevelvarianten. De Stuers zwijgt er verder over.

Ook inzake de voorsprong in kennis van Cuypers verschuilt De Stuers zich achter formaliteiten: Cuypers kreeg het officiële program op dezelfde dag toegestuurd als de anderen, dat wil zeggen 20 mei 1875.¹⁴² Uiteraard, maar dat is niet het punt van discussie. Van belang is, dat Cuypers al veel eerder – als lid – vrij exact kon weten wat de beide commissies in deze zouden voorstellen, omdat het, hoe hardnekkig De Stuers dit vervolgens ook mag ontkennen¹⁴³, wel hoogst onwaarschijnlijk mocht heten dat de minister, die een leek was op het gebied van prijsvragen en voor zijn adviezen van hen afhankelijk was, thuis bij de haard na raadpleging van enkel zijn echtgenote eensklaps een volledig ander verhaal zou opschrijven.

Dat is dan ook niet gebeurd. Heemskerk heeft het door de Rijksadviseurs geformuleerde program van eisen onverkort opgenomen. Die eisen waren ruim anderhalve maand voor de officiële uitnodiging de deur uit ging in de collegevergaderingen van 1 april 1875 en 20 april 1875 opgesteld. En Cuypers zat daar gewoon bij.¹⁴⁴

Bij de korte inzendtermijn was dat niet geheel zonder belang. Wel erg bont maakt de referendaris het dan met zijn bewering, dat feitelijk Eberson degene was, die door zijn jarenlange arbeid een voorsprong bezat¹⁴⁵ – bont namelijk, omdat de bouwopgave zeer sterk van karakter veranderd was en hij daarom aan zijn voorwerk even veel of weinig had, als Cuypers aan zijn inzending van 1863. Temeer daar de referendaris al drie regels verderop erkent, dat de Amsterdamse commissie, met wie Eberson kennelijk zulk een innige verstandhouding had dat zij aan Outshoorn boven hem de voorkeur gaf, zelf nog maar zeer vage voorstellingen van het program had.¹⁴⁶ Temeer bovenal, daar deze hele Amsterdamse commissie – vermoedelijk mede dientengevolge – bij het opmaken van het program totaal niet geraadpleegd werd.¹⁴⁷ Eerder had dan ook Cuypers een voordeel dan Eberson. Temeer, daar hij voor een zeer

praktisch punt mogelijk heeft kunnen teruggrijpen op zijn plannen voor het Museum Koning Willem I. Op zijn instigatie namelijk werd door het College na het uitschrijven van de prijsvraag het aantal strekkende meters museummuur tot precies dat aantal teruggebracht, dat hij in 1863 gehanteerd had – iets wat de anderen pas veertien dagen later ervoeren.¹⁴⁸

Ofschoon De Stuers vervolgens de vraag, of men dan maar Cuypers niet had moeten uitnodigen, als een retorische formuleert en zo elk vraagteken bij voorbaat tracht af te wimpelen¹⁴⁹, valt niet te ontkennen dat zijn favoriet te dicht bij het vuur zat.¹⁵⁰ Gezien de ook door De Stuers niet ontkende¹⁵¹ tijdsdruk maakte dit een gelijke start dubieus. Ook Heemskerk moet het problematische van deze verstrengeling van functies ervaren hebben; hij vroeg zich op 11 juni 1876 in ieder geval af of Cuypers, die in Amsterdam ook al met de bouw van het Centraal Station was belast, nog wel lid van het College kon blijven.¹⁵² De referendaris reageerde als door een adder gestoken; op hetzelfde blaadje noteerde hij: *Het is niet de schuld van den Heer Cuypers dat hem de ontwerpen voor een Museum & voor een Centraal Station door de regering zijn besteld. Ik zie niet duidelijk in waarom hij tengevolge dier bestedingen zou moeten bedanken als lid van het Kollegie van Adviseurs? Wel moet hij de delicatessen hebben niet over zijn eigen plannen te oordeelen. En die delicatessen heeft hij.* Heemskerk zei het hem later in de Kamer, door Van Kerkwijk dienaangaande aan de tand gevoeld, keurig na.¹⁵³

Die *delicatessen* had Cuypers evenwel niet. Toen in de vergadering van de Rijksadviseurs de verlichting van het Rijksmuseum ter discussie stond, was de architect van begin tot eind aanwezig en heeft hij één en ander uitvoerig toegelicht.¹⁵⁴ Gezien het minimale aantal architectonisch geschoolden onder de aanwezigen kan dit niet geheel zonder effect zijn gebleven.

Overigens: voor een kleine herformulering van de feiten schrijft De Stuers in dit verband in zijn brochure andermaal niet terug, als zouden Commissie en College gezamenlijk door plotselinge ingeving op de deelname

van Cuypers gekomen zijn.¹⁵⁵ Uit de feiten van vóór deze herschikking blijkt, dat de Amsterdammers met hun evidente voorkeur voor Outshoorn¹⁵⁶ Cuypers hadden overgeslagen en hij eerst na bemoeienis van de Hage-naars als kandidaat werd opgevoerd.¹⁵⁷ Wat overigens van beide kanten heel legitiem was, maar daar gaat het nu niet om.¹⁵⁸

Daarop komt De Stuers op het punt van de gewenste bouwstijl: wie zegt, zo begint hij, dat men Hollandse renaissance wilde? Bovendien is deze geen eenheid, vergelijk Vredeman de Vries met Hendrick de Keyser.¹⁵⁹ Het tweede is juist, maar niet ter zake; het grote ideologische debat ging in deze niet om stijlnuances rond 1600, maar om het verschil tussen gotiek en klassiek, en hun achterliggende ontwerpprincipes. Dat men dan bij de door De Roever, vanwege de mogelijkheid er een Cuyperiaanse draai aan te geven, terecht als ongelukkig betitelde formulering ‘stijl van de 16de en 17de eeuw’ met Rembrandt en Ruysdael voor ogen op de periode van Opstand en Gouden Eeuw doelde, en niet aan het omstreeks 1520 voltooide transept van de St. Jan in Den Bosch dacht, was voor iedereen evident.

Overigens was de argumentatie van De Stuers hier nog ingetogen in vergelijking met die van Thijm. Deze presteerde het later, in een vergeefse poging alle fundamentele kritiek op de stijl van Cuypers’ ontwerp teniet te doen, te beweren, dat de architect überhaupt niet verplicht was zijn stijl op de 17de eeuw af te stemmen, daar het hier het voorname museum van ’s lands hoofdstad betrof.¹⁶⁰ Thijm had dan toch het prijsvraag-program eens beter moeten lezen.

Tenslotte volgen nog enige opmerkingen over de smokkel met de bouwstijl achteraf. Een winstpunt is, dat De Stuers in ieder geval niet Gosschalk tegenspreekt, dat hij niet ontkent, de jury er niet in gekend te hebben. Dat zou ook een al te boude bewering zijn. Nee: de uitvlucht is een andere. De uitweg is, dat de wijziging niet zo essentieel is. De uitgang is dat men de variant in de stijl van de vroege 16de eeuw helemaal niet expliciet verworpen zou hebben.¹⁶¹ De vraag luidt hier, wat ‘expliciet’ is. De jury had zeer duidelijk de vroeg

17de-eeuwse variant voor uitvoering bestemd en het gaat derhalve nauwelijks aan om te suggereren dat Cuypers zonder raadpleging van die jury, die hem op grond daarvan had uitverkoren, het recht had om eigenmachtig in een ongewenste richting af te wijken. En dat hij dat laatste deed is, de kwestie van de juiste stilistische betiteling van de vroeg 16de-eeuwse variant buiten beschouwing latend, gezien de vervanging van de uitdrukkelijk in het juryrapport geprezen pilasters door even nadrukkelijk afgewezen paanderbogen gewoon: evident.¹⁶²

Het gegeven dat daar geen praktische redenen voor aan te voeren waren, waarvan de architect ten tijde van de prijsvraag nog geen weet had kunnen hebben, omdat de opzet van beide versies dezelfde was, vermag ook De Stuers niet te ontzenuwen. Hij probeert het ook niet. In plaats daarvan doet hij een mislukte poging om de, door zijn tegenstanders vaak tegen de door de referendaris op Binnenlandse Zaken geprotegeerde officiële regeringsbouwstijl in het spel gebrachte, scheppingsvrijheid tegen de critici van het Rijksmuseum uit te spelen. Hij houdt het erop, dat de minister eindelijk eens de rechtmatige vrijheid van de kunstenaar gerespecteerd heeft, dat men een architect toch moeilijk verbieden kan, verbeteringen in zijn eigen werk aan te brengen en dat de prijsvraag slechts het doel had de beste architect te ontdekken.¹⁶³

Minister Heemskerk, geen man met werkelijk gevoel voor architectonische finesses, had in dit verband ooit van *retouches* gesproken¹⁶⁴ en deze term bracht het in de interpellatie van De Jonge tot een gevlugeld woord.

Want, zo smaalde het Kamerlid, als men nu zoo spreekt van retouches in teekeningen, denk ik aan hier wat licht, daar wat donker aanbrengen, maar ik meen dat die retouches vrij belangrijk zijn uitgebreid en dat de interpretatie van dat woord retouches door den bouwkundige daaraan gegeven, bij onderzoek zou blijken eene gansch andere te zijn dan die gewoonlijk daaraan wordt gegeven. [...] Immers, mij dunkt dat het toch niet wel aan gaat om aan den bon gré van één persoon over te laten in plan en stijl retouches aan te brengen. Want zulke retouches [...] zouden er wel-

*licht toe kunnen leiden, dat het der schatkist op het doen toucheren van een of meer tonnen gouds te staan kwam.*¹⁶⁵

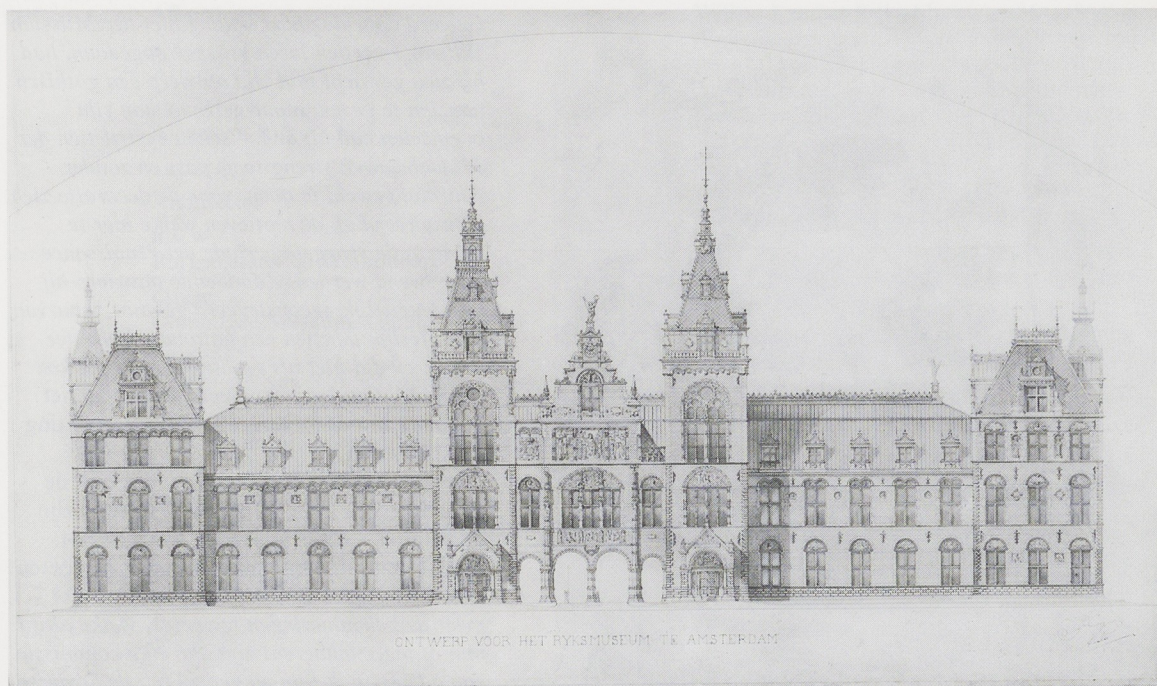
Van een bijna brutale onbenulligheid was ook de gekozen formulering die De Stuers in later jaren in een nota ten behoeve van zijn minister ter verdediging aandroeg. *De meerderheid was voor de pilasters, de minderheid voor den anderen gevel. De Minister deelde dit aan den Architect mede en vroeg hem – die tenslotte voor de historie de verantwoordelijkheid voor het gebouw zou dragen – wat hij ervan dacht. Deze antwoordde dat hij ook na kennisneming van het rapport [van de jury], volhardde bij zijn overtuiging dat de gevel zonder pilasters de voorkeur verdiende. De Minister, die geen officiële kunst wilde, en den kunstenaar geen dwang wilde opleggen, heeft zich toen geschaard bij de meening van den moreel verantwoordelijken architect, en bepaald dat de gevel zonder pilasters zou worden uitgevoerd.*¹⁶⁶

Voor de historie telden in de ogen van De Stuers de opvatting van de jury, de strikte norm inzake de gewenste bouwstijl, de dienovereenkomstig uitverkoren gevel, de verantwoordelijkheid voor het gebouw van de architect jegens de opdrachtgever en de ethiek van de moreel verantwoordelijke referendaris nu eenmaal wat minder. Een beetje architect staat het kennelijk naar believen vrij om bij prijsvragen met voorbijgaan van alle bouwkundige bepalingen met gotiek en klassiek te jongleren. Het klonk uit de mond van iemand, die zo sterk jarenlang één bouwstijl als de juiste geprotegeerd had, niet echt geloofwaardig.

Het was dan ook pertinente onzin. Het concours was niet als toelatingsexamen opgezet en het gaat niet aan om een essentiële, en naar ieder weten kon, door de gehele vakwereld als zodanig, en vooral als ideologisch ervaren verandering van het aanzien van het gebouw, waarvoor geen enkele onvoorziene noodzaak bestaat, op deze manier te verdonkeremen. Met de vrijheid van de kunstenaar heeft zo iets, *nadat* de jury haar beslissing op grond van het geleverde genomen had, niet bijster veel meer te maken.

Afb. 28. P. J. H. Cuypers, project voor het Rijksmuseum, 1876; de voorgevel. Uitwerking van het gevelfragment. Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam.
Afb. 29. Gedrukte uitnodiging voor de afscheidsmaltijd

van het College van Rijksadviseurs bij zijn ontbinding ten huize van de Haarlemse gemeentearchivaris mr. A. J. Enschedé in 1879. Gemeentearchief Haarlem, Topografische Atlas, Varia 26 (bijl.).

Ach, hoe idyllisch klinkt het niet, als De Stuers de belangeloze werkwijze van zijn architect memoreert, nadat de koning wegens commentaar van de reeds gesmade architectuurschilder Springer om een nieuwe geveltekening vroeg.¹⁶⁷ *De heer Cuypers, wiens rijke scheppingskracht onuitputtelijk is, leverde er niet een, maar meerdere, en toen hij zelf met opgave van redenen had medegedeeld welke decoratieve oplossing hem de fraaiste voor-*

kwam, legde de Regeering zich bij zijne zienswijze neder (afb. 28).¹⁶⁸

En hoe weinig heeft dit vervolgens met de reële gang van zaken op Binnenlandse Zaken van doen.

Dat dat deemoedige zich-nederleggen-bij-deze-zienswijze der regering door De Stuers geïnspireerd was; dat deze bewust ervoor zorgde, dat Cuypers geen strobreed meer in de weg gelegd werd, zodat hij vrijelijk zijn gang kon gaan; dat Cuypers gewoon de afgevozen gevel met paanderbogen weer tevoorschijn had gehaald; dat van enige opgave van redenen geen sprake was; dat de juryleden als potentieel hinderlijke pottekijkers pas van deze ingrijpende wijzigingen vernamen, toen er niets meer aan te doen was; dat De Stuers er om soortgelijke redenen ook niet rouwig om was, dat ook het College van Adviseurs een paar jaar later na hevige interne conflicten opgeheven zou worden (afb. 29) – daarover geen woord. Althans: nu nog niet. Later wel. In 1913 gaf De Stuers in minder bedekte termen te kennen, dat Cuypers inzake de bouwstijl zijn ware aard veiligheidshalve verborgen had gehouden.

IN HAARLEM. A°. 1879.

Tegens Donderdag, zynde den February

Na de Middag ten vyf uren.

wordt U E. ter Begravinge verzogt
met de LYKEN der

RYKSADVISEURS

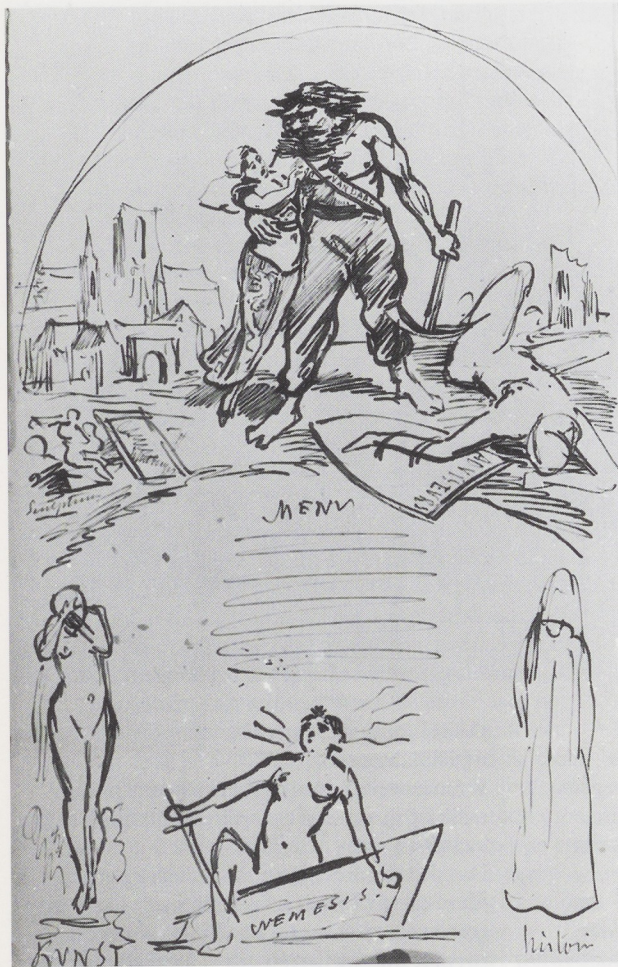
1900 de

MONUMENTEN van GESCHIEDENIS
en KUNST.

In de Zelftraat in het huis waar van ouds de Goude Leeuw uything naast de Griffioen
thans N°. 27; Als Vrind in Huys te komen.

U E. Naam zal gekeren worden.
A. J. ENSCHEDÉ.

Afb. 30. Ontwerp voor een spijskaart voor de afscheidsmaaltijd van het College van Rijksadviseurs bij zijn ontbinding ten huize van de Haarlemse gemeentearchivaris mr. A. J. Enschedé in 1879. Tekening met pen en pot-

lood door Victor de Stuers, 1879. Gemeentearchief Haarlem, Topografische Atlas, Varia 26 (bijl.).

Geleerd door de ondervinding met het Museum Willem 1 dertien jaren vroeger opgedaan, had hij zich gewacht aan zijn ontwerp een gothisch aanzien te geven, maar getrouw aan zijn beginselen had hij de logische constructiën der Middeleeuwen streng toegepast en zonder daaraan geweld te doen, voor de decoratie zich geïnspireerd op de motieven welke hier te lande in de vroegste periode der renaissance aangewend werden. Zodoende ontwierp hij een deugdelijk geconstrueerd gebouw, waarvan het uiterlijk aanzien een nationaal karakter droeg, en dat niet als gothiek verworpen kon worden.¹⁶⁹ Om het vervolgens in de van het begin af aan door hemzelf gewenste richting aan te passen.

Openlijk erkende De Stuers nu dat ook de opheffing van het College in 1879 voor zijn doeleinden slechts voordelig was geweest, omdat hem nu niemand meer voor de voeten kon lopen (afb. 30); ik had nu immers niet meer de belemmeringen te vrezen, welke altijd min of meer inhaerent zijn aan elke commissie van advies en ik kon nu geheel vrij de adviezen van Cuypers inwinnen en doen opvolgen; ik heb dan ook ruim van de gelegenheid geprofiiteerd en den steeds gediensstigen man jaren lang officieel en officieus duchtig geëxploiteerd; zoo werd er vanwege het departement van Binnenlandse Zaken niets meer gebouwd, noch gerestaureerd, zonder dat Cuypers deswege gehoord en geraadpleegd was.¹⁷⁰ De Stuers had tegenover De Roever dergelijke machinaties nog glashard geloofend¹⁷¹ en Gosschalk had eenieder daarvoor al gewaar-schuid.¹⁷²

Desalniettemin had de referendaris eenentwintig jaar eerder de wereld nog willen doen geloven dat hij geenszins *alvermogen*d, nee, dat daarentegen *Jhr. de Stuers' ambt* zoowel als *Secretaris van de Rijks-Adviseurs* als in zijn hoedanigheid van *Referendaris* uitsluitend van adviseerenden aard was.

De wereld werd om de tuin geleid.

Afkortingen

A & A

Arti et Amicitiae

ARA

Algemeen Rijksarchief

ARCH

Architecten

B & W

Burgemeester en Wethouders

CMKW

Commissie Muzeüm Koning Willem I

CRA

Commissie van Rijksadviseurs

CVVR

Commissie van Voorlichting bij de Vestiging van een Rijksmuseum

Dir KdK

Directeur van het Kabinet des Konings

GAA

Gemeentearchief Amsterdam

K

Koning

K & W

Kunsten en Wetenschappen

Min BinZ

Minister van Binnenlandse Zaken

MtBdB

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

OKW

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

PA

Particulier Archief

RM

Rijksmuseum

Noten

¹ Zie: F. D. O. Obreen, 'Rijks Museum te Amsterdam. Verslag van de Hoofddirecteur', in: *Verslagen omtrent 's Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst* 8 (1885), pp. 1-51; A. W. Weissman, *Het Rijks-Museum te Amsterdam*, Arnhem 1885, pp. 11-42; W. A. Keuzenkamp, 'De plannen voor het Rijksmuseum', *Bulletin Rijksmuseum* 8 (1960), pp. 117-134; F. J. Duparc, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*, Den Haag 1975, pp. 94-105; P. Janzen, 'Het Rijksmuseum aan de Stadhouderskade te Amsterdam', *De Negentiende Eeuw* II (1978), pp. 149-178; K. M. Veenland-Heineman, 'De Prijsvragen voor het Muzeüm Koning

Willem I en het Rijks Museum 1863-1875', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 35 (1984), pp. 151-194; G. Hoogewoud, J. J. Kuyt en A. Oxenaar, *P. J. H. Cuypers en Amsterdam. Gebouwen en ontwerpen 1860-1898*, Den Haag 1985, pp. 78-80; K. M. Veenland-Heineman en A. A. E. Vels Heijn, *Het nieuwe Rijksmuseum. Ontwerpen en bouwen 1863-1885*, Amsterdam 1985, pp. 10-27.

² Zie: Verslag juryvergadering 30-3-1864, RM/CMKW-1 inv. nr. 61, pp. 5-8; Juryrapport d. 31-3-1864, RM/CMKW-1 inv. nr. 62.

³ Vgl. Keuzenkamp, *op. cit.* (noot 1), p. 123; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 166.

⁴ Geciteerd naar Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 166.

⁵ Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 6; Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 14; Janzen, *op. cit.* (noot 1), p. 156; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 155.

⁶ Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), pp. 173-174.

⁷ Zie Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 17; Janzen, *op. cit.* (noot 1), pp. 157, 173-174 noot 46; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 160; dezelfde en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 12.

⁸ Vgl. het dienaangaande bij Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 6; Keuzenkamp, *op. cit.* (noot 1), p. 126, en Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 171 verhaalde: Thijm sloeg voor, aan Cuypers Outhoorn als vertegenwoordiger van de commissie toe te voegen, om samen een gewijzigd ontwerp te vervaardigen, waarbij Outhoorn voor de constructie, Cuypers voor de esthetiek verantwoordelijk zou zijn. Wat stilistisch het eindresultaat moest worden, laat zich raden.

⁹ Voor de precieze wijze waarop zie: *Inventaris van archieven van commissies en comité's die betrekking hebben op of in verband staan met het Rijksmuseum te Amsterdam 1862-1975*, Amsterdam 1992, pp. 5-6.

¹⁰ Blijkens brief CVVR aan Min BinZ, 25-2-1875, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 716: 25-2-1875 nr. 127.

¹¹ Notulen CVVR 23-6-1873, RM/CVVR inv. nr. 1; brief CVVR aan Min BinZ, 24-6-1873, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1:6. Vgl. ook Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 22; Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 99; Janzen, *op. cit.* (noot 1), p. 164.

¹² Zo bezocht hij diverse musea in het buitenland; zie Notulen CRA 1-4-1875 nr. 2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 215. Ook maakte hij

op verzoek van commissielid J. van Eik plannen voor de verbouwing van het Werkhuis tot museum, welke echter niet de goedkeuring van diens medeleden konden wegdragen; zie Notulen CVVR 20-3-1874 en 26-3-1875, RM/CVVR inv. nr. 1.

¹³ Vgl. brief CVVR aan Min BinZ, 19-2-1875, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 716; 20-2-1875 nr.136; brief Min BinZ aan CVVR, 28-2-1875 nr.A, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 716; 28-2-1875 nr. A. Het commissielid W. J. A. Jonckbloet sprak over deze gang van zaken ook zijn verwondering uit; zie Notulen CVVR 26-3-1875, RM/CVVR inv. nr. 1. De commissievoorzitter, burgemeester Den Tex, was zelfs eind maart 1875 daarover persoonlijk bij de minister gaan klagen en Jonckbloet had zijn collegae in overweging gegeven daaromtrent schriftelijk beklag in Den Haag te doen. Een delegatie van de Rijksadviseurs zou dit nog maar net weten te verhinderen. Notulen CRA 1-4-1875 nr.2, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 1 p. 215.

¹⁴ Het werd overigens door Heemskerk uitdrukkelijk om het noemen van namen gevraagd; zie brief Min BinZ aan CRA, 4-3-1875 nr. 48, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 717; 4-3-1875 nr.48.

¹⁵ De Stuers had zich tegen raadpleging van de Amsterdammers gekeerd, maar was er niet in geslaagd de meeste Rijksadviseurs voor zich te winnen. De voorzitter Fock verwoordde vermoedelijk het standpunt van de meerderheid, toen hij argumenteerde dat gemeenschappelijk beraad 'er toe kan leiden dat de voordracht der Adviseurs ook door de instemming dier Commissie in kracht wint. Wordt die Commissie, welke uit Amsterdammers bestaat door de Adviseurs geignoreerd, dan zal waarschijnlijk de Minister haar toch raadplegen en dan ontstaat er wellicht een conflict, waaruit de Commissie misschien zegevierend te voorschijn zou treden'. Zie Notulen CRA 11-3-1875 nr.3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 pp. 196-197.

¹⁶ Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 17.

¹⁷ Vgl. Notulen CVVR 26-3-1875, RM/CVVR inv. nr. 1; Notulen CRA 1-4-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 pp. 216-217; brief CRA aan Min BinZ, 3-4-1875 nr.229, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 719; 8-4-1875 nr.168; brief Min BinZ aan CRA, 13-4-1875 nr.30, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 719; 13-4-1875 nr.30.

¹⁸ Voorgesteld blijktens Notulen CRA 11-3-1875 nr.3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 198; over hem hadden de Amsterdammers al eerder kort

geoordeeld: 'De Heer Prof. Gugel, ofschoon een uitstekend theoreticus, wordt niet geacht als bouwmeester in aanmerking te kunnen komen'; zie Notulen CVVR 20-3-1874, RM/CVVR inv. nr. 1. Als alternatief noemden zij nu J.H. Leliman (zie Notulen CVVR 26-3-1875, RM/CVVR inv. nr. 1), maar dit werd nu door het College onder tafel gewerkt, blijkens Notulen CRA 1-4-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 216.

¹⁹ Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 99; Janzen, *op. cit.* (noot 1), p. 167. Eberson ontbrak op de voordracht van het College; zie Notulen CRA 11-3-1875 nr.3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 198.

²⁰ Brief Min BinZ aan Arch en CRA, 24-6-1875 nr.40, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 723; 24-6-1875 nr.40; dit in verband met de door de onzekerheid inzake de exacte bouwlocatie opgelopen vertraging.

²¹ Zie Notulen CRA 1-4-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 pp. 217-218; brief CRA aan Min BinZ, 3-4-1875 nr.229, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 719; 8-4-1875 nr.168; Notulen CRA 20-4-1875 nr.4, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, p. 241; brief CRA aan MinBinZ, 3-5-1875 nr.321, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 721; 8-5-1875 nr.142. Zo ook Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 100; en Janzen, *op. cit.* (noot 1), p. 167. Daarentegen stelde Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 24, ten onrechte dat Commissie en College het program samen formuleerden. Van enige inbreng van de eersten, of het door het departement (Brief Min BinZ aan CRA, 13-4-1875 nr. 30, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 719; 13-4-1875 nr.30) gevraagde overleg blijkt in de stukken echter niets.

²² Brief Min BinZ aan Arch en CRA, 24-6-1875 nr.40, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 723; 24-6-1875 nr.40.

²³ 'Programma van eischen voor een van Rijkswege te Amsterdam te stichten Museumgebouw', punt 2, bijlage bij brief Min BinZ aan CRA en CVVR, 31-12-1875 nr.40, o.m. ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr.1663 en GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1.

²⁴ Er is nog even overwogen een vervanger aan te wijzen, waarvoor Heemskerk aan H.J. van den Brink dacht, maar Fock deed hem daarvan afzien; het College achtte een vierde architect overbodig. Zie Notulen CRA 20-4-1875, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 240; brief CRA aan Min BinZ, 3-5-1875 nr.321, ARA 2.04.08/ BinZ OKW inv. nr. 721; 8-5-1875 nr.142.

²⁵ Opdracht bij brief Min BinZ aan CRA en CVVR, 31-12-1875 nr.40, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663.

²⁶ Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 32; Janzen, *op. cit.* (noot 1), p.178 noot 112; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 187. Aldus geformuleerd: 'De meerderheid was van meening, dat de voorkeur moest worden gegeven aan de gevels, geïnspireerd op het begin der xvii^e eeuw; de pilasters zullen daaraan een levendigheid bijzetten, die het ontwerp met de paanderbogen en de geprofileerde vensters missen zal'. Zie juryrapport, d. 6/29-4-1876, gedrukte versie p. 9, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663.

²⁷ Vgl. juryrapport, d. 6/29-4-1876, gedrukte versie pp. 13-14, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663; Notulen CVVR, 6-4-1876, RM/CVVR inv. nr. 1. Feitelijk lag het oordeel al drie maanden eerder vast, blijkens Notulen CVVR, 13-1-1876, RM/CVVR inv. nr. 1.

²⁸ KB van 12-7-1876 nr.59, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663.

²⁹ Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 36.

³⁰ Zie Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 192 noot 23; en dez. met Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 21. Inderdaad lag blijkens Notulen CVVR 15-1-1876, RM/CVVR inv. nr. 1, de zaak al vroeg vast. De latere adviezen van de voorzitters der kunstenaarsverenigingen Arti et Amicitiae in Amsterdam, Cornelis Springer (bij brief aan CVVR, 27-2-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1: 19) en Pulchri Studio in Den Haag, Jozef Israëls (bij brief aan CRA, 7-3-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1) deden daar weinig meer aan af. Toch dateert het Juryrapport pas van 29-4-1876 (gedrukte versie onder meer in ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663).

³¹ Getuige bijv. de protestbrieven van enige bouwmeesters uit Amsterdam aan koning en minister eind 1876 (aan Min BinZ vóór 30-11-1876, aan K vóór 14-12-1876, beide in ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 170). Zij belanden automatisch bij De Stuers en bleven dus uiteraard zonder gevolg. Ook in de Tweede Kamer werden naar aanleiding van het Rijksmuseum dergelijke geluiden gehoord, ondermeer van de zijde van de Zeeuwse afgevaardigde J. J. van Kerkwijk 15-12-1876; zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel 1, p. 631.

³² Mr. N.d.R., 'L. H. Eberson', *Catalogus van de fraaie en uitgebreide verzameling Gedenkpenningen, bronzen artistieke medailles, legpenningen, Nederlandsche, en vreemde gouden en zilveren munten, nagelaten door den hoogdedel gestr.heer*

L. H. Eberson, te Arnhem, Veilingcatalogus G. T. Bom & Zoon in Amsterdam, 14 tot 21 december 1891, Amsterdam 1891, pp. I-III.

³³ V. de Stuers, 'Eberson-De Roever', *N.R.C.* XLVIII 25-11-1891; N. de Roever, 'Antwoord aan den Heer Victor de Stuers', *N.R.C.* XLVIII 27-11-1891; V. de Stuers, 'Eberson-De Roever', *N.R.C.*, XLVIII 28-11-1891; N. de Roever, 'Niet alzóó, Meneer De Stuers', *N.R.C.* XLVIII 29-11-1891; V. de Stuers, 'Eberson-De Roever', *N.R.C.* XLVIII 2-12-1891; N. de Roever, 'Alweder bewering, zonder bewijs', *N.R.C.* XLVIII 3-12-1891. Ook opgenomen in het weekblad *De Opmerker*, 26 (1891), p. 391 (eerste drie) en p. 401 (tweede drie).

³⁴ N. de Roever, *Het Schijnconcorso voor 's Rijks-Museum. De Waarheid volgehouden tegen jhr. mr. Victor de Stuers*, Amsterdam 14-1-1892.

³⁵ V. de Stuers, *Mr. N. de Roever en de Minister Heemskerk*, Den Haag 1892.

³⁶ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 5.

³⁷ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 5.

³⁸ Vgl. o.m. Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p.25.

³⁹ Voor een vergelijking van de begrotingen zie het Juryrapport dd. 6/29-4-1876 (gedrukte versie pp. 5-6), ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr.1663.

⁴⁰ Notulen juryvergadering 30-3-1864, RM/CMKW-1 p. 7. Zie ook Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 166.

⁴¹ Het punt van de doorgang als struikelblok voor Eberson is overigens wel juist. Zie al de brief van Israëls aan CRA, 7-3-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1; voorts Juryrapport d. 6/29-4-1876 (gedrukte versie p. 7), ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663.

⁴² Ook Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 21, achten dit niet onwaarschijnlijk.

⁴³ Brief Dir KdK aan Min BinZ, 17-5-1876 nr.6, ARA 2.04.13/BinZ k&w, inv. nr. 1663. Voor de verdere afwikkeling: brief Min BinZ aan De Stuers, 18-5-1876; De Stuers aan Min BinZ, 26-5-1876; Min BinZ aan De Stuers, 11-6-1873; Springer aan Cuypers, 14-6-1876; Cuypers aan Min BinZ, 15-6-1876; Min BinZ aan De Stuers, 16-6-1876; Min BinZ aan Cuypers, 20-6-1876; Cuypers aan Min BinZ, 21-6-1876; Min BinZ aan De Stuers, 24-6-1876; Min BinZ aan Cuypers, 11-8-1876; Cuypers aan Min BinZ, 12-8-1876; Min BinZ aan Cuypers, 15-8-1876;

Cuypers aan Min BinZ, 7-9-1876 en 19-9-1876; Min BinZ aan K, 22-9-1876 en 2-10-1876; Dir KdK aan Min BinZ, 14-10-1876 nr.8; Min BinZ aan Cuypers, 17-10-1876; alle aldaar.

⁴⁴ Zie brief Springer aan CVVR, 27-2-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1: 19. De Stuers verzette zich hiertegen heftig, met een beroep op gemaakte afspraken met de gemeente Amsterdam, die de poort als voorwaarde ingebracht had. Zie brief Min BinZ aan K, 27-5-1876 (opgesteld door De Stuers), ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663. Ook de Amsterdamse afdeling van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zou zich nog begin 1877 aan het departement tegen de doorgang adresseren; zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel II: p. 869 en p. 901; Bijl. deel 3: nr. 147.1.

⁴⁵ Zie brief van Dir KdK aan Min BinZ, 14-10-1876 nr.8, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663.

⁴⁶ Obreen, *op. cit.* (noot 1), pp. 1-51; verkort als: 'De stichting van het Rijksmuseum', *N.R.C. XLIV* 1-8-1887 en 2-8-1887.

⁴⁷ Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 6. Vgl. ook Jury-rapport d. 31-3-1864, RM/CMKW-1 inv. nr. 62.

⁴⁸ Zie voor dit alles Obreen, *op. cit.* (noot 1), pp. 7-9. Vgl. ook Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), pp. 176-178; en Hoogewoud c.s., *op. cit.* (noot 1), p. 79.

⁴⁹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 8.

⁵⁰ Zie: N. Maas, 'Carel Vosmaer en het Rijksmuseum', *De Negentiende Eeuw* 4 (1980), p. 175 en p. 200 noot 17; J. Schiferli, 'Een 'Nationaal gedenkteekeken voor november 1813' (Den Haag, 1863-1869)', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 34 (1983), pp. 83-84. Het eerstgenoemde artikel verscheen in licht gewijzigde vorm opnieuw als 'Carel Vosmaer en het Rijksmuseum', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 35 (1984), pp. 195-225. Waar Maas in het vervolg geciteerd wordt, wordt naar het eerste artikel verwezen.

⁵¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 8.

⁵² De Roever, *op. cit.* (noot 34), pp. 10-11.

⁵³ Zie Keuzenkamp, *op. cit.* (noot 1), pp. 119-122.

⁵⁴ Zie Keuzenkamp, *op. cit.* (noot 1), p. 123.

⁵⁵ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 11.

⁵⁶ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 12.

⁵⁷ Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 8-9.

⁵⁸ Adres MtBdB aan Min BinZ, 15-2-1876, ARA 2/04.13/BinZ K&W inv. nr.1663 (ook gepubli-

ceerd in de *Bouwkundige Bijdragen* 23 (1877), kol.261); later ook: brief van 'een paar voorstanders van kunst-vrijheid en recht' aan Min BinZ, ingekomen 30-11-1876 nr.158, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 170. Later zou ook het kamerlid J.L.de Jonge verklaren deze jury niet deskundig te achten; zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877-1878, deel II, p. 902. Zie ook Weissman, *op. cit.* (noot 1), pp. 30-31; Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 21.

⁵⁹ Adres A&A aan Min BinZ, 15-11-1875, ARA 2/04/13.BinZ K&W inv. nr.170. De minister antwoordde toen minzaam er t.z.t. aandacht aan te zullen besteden (brief Min BinZ aan A&A, 2-12-1875, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663), maar wees vervolgens (bij brief Min BinZ aan CVVR en CRA, 31-12-1875 nr.40, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663) gewoon Commissie en College als jury aan. Dit ongetwijfeld op instigatie van De Stuers; vgl. ook brief De Stuers aan Min BinZ, 19-1-1876, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663. Zie ook Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 100.

⁶⁰ Uiteindelijk werden wel, dankzij de persoonlijke interventie van Jozef Israëls als voorzitter van Pulchri Studio (Brief Israëls aan De Stuers, 13-1-1876, ARA 2.04.13/ BinZ K&W inv. nr. 1663), op voorslag van De Stuers, de voorzitters van Pulchri en Arti door de jury geraadpleegd. De Stuers verwacht er weliswaar niet veel van, maar 'Ik geloof dat het politiek zou zijn dit te doen [...] de artisten zullen die daad van deferentie apprecieeren, en eventueel 'quaed humeur' zal er door vervliegen' (brief De Stuers aan Min BinZ, 19-1-1876, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663). Weliswaar legde daarop Heemskerk dit slechts facultatief aan de jury voor, maar nu De Stuers het 'politiek' achtte, zal hij ook wel voor de aanname ervan gezorgd hebben. De adviezen van Springer en Israëls (resp. brief aan CVVR, 27-2-1876, en aan CRA, 7-3-1876, beide in GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1: 19) veranderden inderdaad niets; zij kwamen als mosterd na de maaltijd. Al in januari had de jury haar oordeel gereed (zie Notulen CVVR 15-1-1876, RM/CVVR inv. nr. 1) en daarin werd in het eindrapport van 6/29-4-1876 niets meer gewijzigd; zie Juryrapport, ARA 2/04/13, BinZ K&W inv. nr. 1663.

⁶¹ Geciteerd naar Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 30. Zie ook Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 21.

⁶² Obreen, *op. cit.* (noot 1), p. 26.

⁶³ Brief Vogel aan Min BinZ, 24-1-1876, ARA

2.04.13/BinZ κ&w inv. nr. 1663. Vgl. De Roever, *op. cit.* (noot 34), pp. 27–28.

⁶⁴ De in de noten 58 en 63 genoemde adressen bleven onbeantwoord. Zij kwamen bij De Stuers terecht.

⁶⁵ Kenmerkend voor het al eerder gememoreerd onderling wantrouwen daarbij: Commissie en College bezagen de plannen, zonder dit de wederhelft van de jury mee te delen, vooraf apart. Alleen De Stuers wist, als intermediair op Binnenlandse Zaken (waar de plannen zich bevonden), officieel van beide bezoeken. Zie brief CVVR aan Min BinZ, 8-1-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1: 12; brief CVVR aan CRA, 8-1-1876, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 10: 10-1-1876 nr.16; brief secr.CRA aan leden CRA m.u.v. Cuypers, 10-1-1876 nr.9, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 24. Daarbij was uiteraard Cuypers afwezig; de overige Rijksadviseurs hielden het vooraf bij de plannen besprokene op de plenaire vergadering daarna (waar Cuypers wel aanwezig was) geheim; zie Notulen CRA 13-1-1876 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 2, p. 114.

⁶⁶ Verzoek van de afgevaardigden J.J. van Kerkwijk (Zierikzee) en W.J.A. Jonckbloet (Winshoten), tevens lid van de Amsterdamse commissie [sic !] op 15-12-1876, door de laatste nogmaals op 26-2-1877; *Handelingen Tweede Kamer* 1876–1877, deel I, pp. 638–639 resp. deel II, p. 901. Openbaar gemaakt in Staatscourant van 20-4-1877, blijkens *Handelingen Tweede Kamer* 1877–1878, Deel II, p. 901. Al eerder had de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst hierom tevergeefs gevraagd; zie adres MtBdB aan Min BinZ, 15-8-1876, ARA 2.04.13/BinZ κ&w inv. nr. 1663; Dispositie Min BinZ aan MtBdB, 21-8-1876 (opgesteld door De Stuers) aldaar. Beide later gepubliceerd in de *Bouwkundige Bijdragen* 23 (1877), kol.264–265, bij wijze van stil protest.

⁶⁷ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 27. De bewering van Heemskerk 15-12-1876, dat ook Cuypers met de uitslag 'nog geruimen tijd onbekend gebleven' is (*Handelingen Tweede Kamer*, 1876–1877, Deel I, p. 634), klopt niet. Op het laatst midden mei is Cuypers ingelicht; vgl. brief Min BinZ aan De Stuers, 18-5-1876, ARA 2.04.13/BinZ κ&w inv. nr. 1663.

⁶⁸ De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst protesteerde al voordien nauwelijks verhuld tegen dit achterhouden; zie adres MtBdB aan Min BinZ, 15-8-1876, ARA 2.04.13/BinZ κ&w inv. nr. 1663 (later afgedrukt in de *Bouwkundige Bijdragen* 23 (1877), kol.263.

⁶⁹ Brief Min BinZ aan Arch, 20-5-1875 nr.47, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 722: 20-5-1875 nr.47.

⁷⁰ De Roever, *op. cit.* (noot 34), pp. 18–19. Ook Springer vond de doorgang een onding, omdat zij het museum in tweeën breekt: 'Deze bepaling in het programma is een klip geworden, welk een der mededingers wel ontweken is, doch die daardoor ook uit de koers en buiten het Concours geraakt is, door het niet geheel opvolgen van de aangegeven punten. Beide andere ontwerpers hebben die gevaarlijke klip wel voor oogen gehouden, doch hebben daarop volgens Rapporteurs zienswijze, schipbreuk geleden, waardoor zooveel schade aan die ontwerpen is toegebracht'; zie brief Springer aan CVVR, 27-2-1876, GAA PA 34/CVVR inv. nr. 1: 19.

⁷¹ Voor Ebersson pleit hier wel dat van de drie poorten, waar 20 mei sprake van was, een maand later ten gevolge van gewijzigde inzichten van B & W slechts één overgebleven was; vgl. brief Min BinZ aan Arch, 20-5-1875 nr.47, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 722: 20-5-1875 nr.47; brief Min BinZ aan Arch en CRA, 24-6-1875 nr.40, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 723: 24-6-1875 nr.40.

⁷² De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 20.

⁷³ Dit punt is nog juist dan De Roever vermoedelijk bevroed heeft: het was inderdaad De Stuers die voorstelde een stijlvoorschrift op te nemen. Zie Notulen CRA 20-4-1875 nr.4, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 p. 241.

⁷⁴ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 21. Overigens was deze stijlbeepaling vrijwel letterlijk uit het prijsvraagprogram van het Museum Koning Wilem I overgenomen, zodat De Roever hier in dit opzicht mogelijk teveel achter zoekt.

⁷⁵ Vgl. brief Min aan CRA, 27-5-1875 nr.G, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 722: 27-5-1875 nr.G; brief CVVR aan Ebersson, 28-5-1875 nr.366, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 22; brief Ebersson aan CRA, 30-5-1875 nr.203, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 7: 30-5-1875 nr. 401.

⁷⁶ Op advies van het College, zie Notulen CRA 10-6-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1 pp. 290–291; brief Min BinZ aan Arch en CRA, 24-6-1875 nr.40, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 723: 24-6-1875 nr. 40.

⁷⁷ In ieder geval wist Cuypers het twee weken eerder dan de anderen omdat hij op de desbetreffende vergadering, waar de verhoging aan de minister voorgesteld werd, net als De Stuers aanwezig was. Zie Notulen CRA 10-6-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, pp. 290–291.

⁷⁸ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 23.

⁷⁹ Daarin krijgt De Roever steun van onverwachtse zijde. Cuypers schreef later namelijk zelf: 'Het cijfer van één miljoen gulden [...] was geheel willekeurig en uit de lucht gegrepen, immers het programma zeide aanvankelijk f 800 000; – later, werd dit cijfer op 1 000 000 bepaald, toen een der ontwerpers aan de Regering had aangetoond, dat al de in het programma gestelde eischen *niet* voor één miljoen waren te bevredigen. Intusschen moesten zich de ontwerpers daaraan houden, zoodat ik dan ook een ontwerp heb ingezonden, dat blijkens de uitvoerige begrotingen voor f 1.000.000 kon worden uitgevoerd. Doch ik gaf tevens eenige werken en verbeteringen aan, die, alhoewel niet in het programma geëischt, doch zeer wenschelijk te achten waren, tot een gezamenlijk bedrag van f 205.000.' Zie brief Cuypers aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr.1665. Uiteraard werden deze 'werken en verbeteringen' overgenomen. Op de fl. 1 000 000 was bij Cuypers overigens slechts fl. 6000 voor de post 'onvoorziën' gereserveerd geweest; zie Juryrapport d. 6/29-4-1876 (gedrukte versie p. 5), ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. Ook De Stuers noteerde naar aanleiding van de interpellatie-De Jonge in een verdedigingsnota voor de minister (z.d., ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665, p. 6) dat de bewuste fl. 1.000.000 van het prijsvraagprogramma een 'geheel willekeurig cijfer' was.

⁸⁰ Brief van 'Een paar voorstanders van kunst-vrijheid en recht' aan Min BinZ, ingekomen 30-11-1876, ARA 2.04.13/BinZ k&w, inv. nr. 170.

⁸¹ Brief Cuypers aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665.

⁸² Zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877–1878, deel I, p. 221; en Deel II, pp. 901–905. Feit is dat de financiële verantwoording zeer mager was. Zelfs medio 1878 was nog veel onzeker, getuige de nota van De Stuers n.a.v. de interpellatie-De Jonge van medio 1878, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665: pp. 14–15, waar het heet: 'Hoeveel ten slotte het geheel Museum zal kosten is *thans* nog niet met *absolute zekerheid* te zeggen omdat veel afhangt van de beslissing *die nog moet worden genomen* ten aanzien van verschillende detailwijzigingen *eensdeels* voorgesteld door den Architect, *anderdeels* verlangd door de Regeering'. De daarbij desondanks door hem opgegeven f 2.053.094,70, afkomstig van Cuypers, was dan ook een slag in de lucht. Minister Kappeyne

moest 27-5-1878 in de Kamer dan ook noodgedwongen wat vaag blijven; zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877–1878, deel II, p. 902.

⁸³ Zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877–1878, deel II, p. 903.

⁸⁴ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 26. Vgl. Juryrapport d. 6/29-4-1876 (gedrukte versie p. 6), ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663.

⁸⁵ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 26.

⁸⁶ De enige keer dat de Rijksadviseurs, blijkens Notulen CRA, 14-6-1877, ARA 2.04.40.06, inv. nr. 3, pp. 63–64, nog over wijzigingen in het plan voor het Rijksmuseum geraadpleegd werden, betrof het de verlichting, waarbij men overigens ook gedeeltelijk voor een voldongen feit werd gesteld. De Amsterdamse commissie, tot in 1877 existent, is zelfs vanaf de jurering nooit meer gehoord; ook de controverse Cuypers-Springer (zie noot 43) ging buiten haar om.

⁸⁷ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 29. Zie ook het uitgebreidere citaat bij Weissman, *op. cit.* (noot 1), pp. 38–39, die tevens twee andere getuigen (J.H. Schorer en C. Springer) aanhaalt. Zie voorts Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 42; en, voor Goschalks plaats binnen het college, W. van Leeuwen, *Isaac Goschalk (1838–1907). Een toevenaar met berg- en baksteen*, doctoraalscriptie VU-KHI 1985, pp. 18, 22–24.

⁸⁸ Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 39.

⁸⁹ Zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877–1878, deel II, p. 903, 27-5-1878. Vgl. ook Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 40.

⁹⁰ Vgl. Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 101; Keuzenkamp, *op. cit.* (noot 1), p. 132; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 188; dezelfde en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 24. Cuypers was met de bedoelde tekening geheel ongevraagd komen aanzetten; zie brief aan Min BinZ, 19-9-1876, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663, waar hij schreef: 'Ik neem de vrijheid daarbij te voegen eene 2e gewijzigde gevelteekening in den stijl van 't begin der xvie eeuw; het huis van Maarten van Rossum te Bommel is nog een overblijfsel van de mooye bouwwerken van dien tijd. Ik veroorloof mij hierbij te voegen dat, voor de uitvoering, ik de voorkeur gaf aan de façade B'. De Stuers had daarop voor Heemskerk het epistel vervaardigd, waarin dit goedgekeurd werd; zie brief Min BinZ aan Cuypers, 17-10-1876, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. Cuypers schreef dan ook later (brief aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665) Kappeyne maar de halve

waarheid, toen hij beweerde dat het departement hem uitvoering van de variant met paanderbogen opgedragen had. Hij verzweg nl., dat hij dit indertijd zelf voorgesteld had. De Stuers echter beloofde de minister volkomen, toen hij in zijn nota van medio 1878 (ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665), p.10, stelde dat de nieuwe geveltekening met paanderbogen, die 'feitelijk [...] de uitwerking van een der vroeger ingezonden gevels, die der minderheid' was, 'op verlangen des Konings' vervaardigd was; zoetsappig voegde hij er nog aan toe dat ook architect en minister er de voorkeur aan gaven.

⁹¹ Vgl. *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel I, p. 631. Heemskerk had n.a.v. deze opmerking met betrekking tot De Stuers' lidmaatschap van het College beloofd te overwegen 'of de betrekking van referendaris daarmee inderdaad onverenigbaar is'; zie aldaar, p. 633. De overweging viel kennelijk positief uit.

⁹² Hij is vermoedelijk namelijk zelf misleid. De Stuers stelt in zijn nota voor de minister van medio 1878 (ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665) 'dat de Minister aangaande de voorstellen v d Architect de Adviseurs raadpleegt', en in de daaraan vastgehechte nota p. 13 nogmaals nadrukkelijk: 'Uit het bovenstaande volgt dat niets geschiedt dan na goedkeuring van den Minister die deswege de Adviseurs raadpleegt'. Nogmaals op een papiertje (ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1691) direct n.a.v. de vragen van De Jonge (zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1877-1878, deel II, p. 902), daaronder als Vraag VI: 'Is er eene deskundige Commissie van Contrôle op de uitvoering van het goedgekeurde en gekozen ontwerp Cuypers? Zo ja, wie zijn de leden dier Commissie?' en als Vraag VII: 'Wordt er op voldoende wijze gewaakt, dat het plan en den stijl van het sub VI bedoelde ontwerp, niet buiten voorkennis dier deskundige commissie [...] en met behoorlijke toestemming der Regering worden gewijzigd en vervormd?'. De Stuers had in blauw potlood in de marge voor vraag VI geschreven: 'Commissie der Rijksadviseurs', bij vraag VII: 'Ja'.

⁹³ Het kamerlid J.J. van Kerkwijk wees 15-12-1876 al op deze ongerijmdheid, zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel I, p.631 en p. 636. Heemskerk ontkende daarop nog dat Cuypers over zijn eigen ontwerp zou hebben geadviseerd; aldaar p. 633. Maar later zat de architect er toen in de vergadering van het College de verlichting van het Rijksmuseum ter discussie stond ook gewoon ter toelichting bij; zie Notulen CRA 14-6-1877 nr. I, ARA

2.04.40.06/CRA inv. nr. 3, pp. 63-64.

⁹⁴ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 31.

⁹⁵ Al direct uitvoerig in het begin, zie De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 5, maar het keert bij elke nieuwe paragraaf weer terug.

⁹⁶ Dit blijkt zo te zijn. De desbetreffende autorisatie is van de hand van De Stuers, door Heemskerk ondertekend; zie brief Min BinZ aan Cuypers, 17-10-1876, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. Later beweert De Stuers rustig in een brief aan Kappeyne (dd. 31-10-1879, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1667) dat het plan van Cuypers 'overigens in hoofdzak wat afmetingen, dispositie, stijl en indeeling betreft gevolgd' is; alleen 'in sommige details zijn verbeteringen of wijzigingen gekomen'. De minister slikt dit voor zoete koek. Heemskerk had 15-12-1876 in de kamer op de vraag of het Rijksmuseum geheel volgens het be kroonde plan uitgevoerd werd geantwoord: 'Mij dunkt dat is natuurlijk; overigens is 't mogelijk dat de architect er nog retouches in maakt; daarvan kan ik niets zeggen' (*Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel I, p. 639). Toen de aard van deze 'retouches' bekend werd, was de beer ook terecht los; zie de interpellatie van J.L. de Jonge, 27-5-1878, *Handelingen Tweede Kamer*, 1877-1878, deel II, p. 902. Deze sprak toen, doelend op De Stuers, niet geheel ten onrechte van *bureautirannie* als de oorzaak van dit alles; aldaar p. 903. Het verweer van Kappeyne daarop was zwak, maar kon dit gezien de omstandigheden ook niet anders zijn.

⁹⁷ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 11.

⁹⁸ V.de Stuers, 'Dr. P.J.H. Cuypers', *Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen*, onder red. van E.D.Pijzel, 28 (1897), p. 208.

⁹⁹ Notulen CRA 11-3-1875 nr.3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, p. 197. Cuypers was daarbij aanwezig. Zie ook Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 99; Janzen, *op. cit.* (noot 1), p. 167.

¹⁰⁰ V.de Stuers, 'Dr. P.J.H. Cuypers', in: *Het Katholiek Nederland 1813-1913* (Ter blijde herinnering aan het eerste eeuwfeest onzer nationale onafhankelijkheid), Nijmegen 1913, deel II, p. 131.

¹⁰¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 10. Intussen is inzage in de tussen referendaris en ministers gewisselde nota's mogelijk geworden en daaruit blijkt eenduidig het eenrichtingsverkeer wat de departementale gedachtengang betreft. De werkverdeling op Binnenlandse Zaken blijkt dan bij de Rijksmuseumvraag een zeer heldere geweest te zijn: De Stuers schreef de nota

en formuleerde het gewenste besluit, de minister ondertekende dit. Bijv. bij de door hem onschadelijk geachte deelname van Springer en Israëls aan de jury; de kritiek van Springer op Cuypers plan; de afwijzing van de verzoeken van de Maatschappij; de wijziging van de geveltekening. Zie voor stukken resp. de noten 60, 43, 66 met 140, en 90. In alle nota's die De Stuers Kappeyne medio 1878, en ook in 1883 ter verdediging voorlegt (ARA 2.04.13/ BinZ κ&w inv. nr. 1665 en 1691) wordt vanzelfsprekend overal de minister opgevoerd, als degene buiten wier voorkennis niets geschied. De praktijk was echter meer overeenkomstig de door De Jonge geconstateerde 'bureautirannie', ook al protesteerde Kappeyne in de kamer heftig tegen dit beeld omdat dat zou betekenen 'dat toen mijn geachte ambtsvoorganger enige wijzigingen gemaakt en goedkeuring aan hem gedane voorstellen geschonken heeft, hij niet uit eigen oogen, maar door de oogen van anderen zou hebben gezien. Ik mag die onderstelling niet aannemen' (*Handelingen Tweede Kamer*, 1877-1878, deel II, pp. 904-905). Desondanks was dit waar.

¹⁰² De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 12.

¹⁰³ Zie voor het hele conflict Duparc, *op. cit.* (noot 1), p. 7.

¹⁰⁴ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 17. Het program werd geheel door het College geformuleerd; zie noot 21.

¹⁰⁵ De Roever, *op. cit.* (noot 34), p. 5.

¹⁰⁶ Zie F. Asselbergs, 'Het Morgenrood eener Wedergeboorte': P.J.H. Cuypers, architect (1827-1921)', *De Negentiende Eeuw* 4 (1980), p. 167: 'die eerste knoeyer', 'ellendige handen', 'onbekookte gewrochten'.

¹⁰⁷ Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 100), p. 131.

¹⁰⁸ De Stuers, *op. cit.* (noot 98), p. 210.

¹⁰⁹ Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 98), pp. 187-189; dezelfde, *op. cit.* (noot 100), pp. 127-129.

¹¹⁰ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 38.

¹¹¹ Weissman, *op. cit.* (noot 1), p. 35.

¹¹² Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 18 en p. 50.

¹¹³ Vgl. De Roever, *op. cit.* (noot 34), pp. 24-25; Weissman, *op. cit.* (noot 1), pp. 72-82.

¹¹⁴ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 30. Wie hij met deze 'wauwelaar' bedoelt, vermeldt De Stuers niet.

¹¹⁵ Zo later De Stuers, *op. cit.* (noot 100), p. 129, letterlijk.

¹¹⁶ De Stuers, *op. cit.* (noot 100), pp. 132-133.

¹¹⁷ Zie De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 53-55.

¹¹⁸ Zie Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 171, voor de daartoe reeds op papier gezette formuleringen.

¹¹⁹ Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 38. Zie ook vooral De Stuers' portret van Cuypers in *op. cit.* (noot 98), p. 203 en p. 210; en *op. cit.* (noot 100), p. 130.

¹²⁰ Zo is De Stuers' artikel 'Een bouwkunstig spook', *De Gids* xv (1877) 4de deel, pp. 521-549, één grote poging de relatie gotiek-katholiek te loochenen. Het is daarbij op p. 523, dat de auteur uitdrukkelijk stelt, dat de stijl van Rijksmuseum c.s. niets met de Middeleeuwen van doen hebben.

¹²¹ Een kleine greep uit de literatuur: H. P. R. Rosenberg, *De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland*, Den Haag 1972, pp. 36-39; A. Monna, 'De Ideeën van J. A. Alberdingk Thijm en P. J. H. Cuypers over de neogotiek. Een stuk Roomse dadendrang in de 19de eeuw', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 16 (1974), pp. 29-35, 45; J. A. C. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland*, Den Haag 1975, pp. 285-286; Asselbergs, *op. cit.* (noot 63), p. 165; Schiferli, *op. cit.* (noot 50), pp. 114-117; Hoogewoud c.s., *op. cit.* (noot 1), pp. 11-12; A.J.C. van Leeuwen, 'De neogotiek, van romantische vorm tot enig ware stijl', in: A.H.E.M. Jansen, A.J.C. van Leeuwen en G.P.P. Vriens, 'Arbeyd sere voert tot eere'. *Hendrik van de Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst*, Tilburg 1989, pp. 4-8; dezelfde: 'Alberdingk Thijm, bouwkunst en symboliek', *De Sluitsteen*, 5 (1989), pp. 1-30. Zie tenslotte ook van mijn hand 'Hoe katholiek is de neogotiek? De Hervormden en de herwaardering van het middeleeuwse verleden rond het midden van de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1992), pp. 565-684.

¹²² Maas, *op. cit.* (noot 50), pp. 175-177, resp. Tillema, *op. cit.* (noot 121), p. 283.

¹²³ Maas, *op. cit.* (noot 50), p. 184. Zie m.b.t. het conflict in het College van Rijksadviseurs uitgebreid Tillema, *op. cit.* (noot 120), pp. 281-303.

¹²⁴ Maas, *op. cit.* (noot 50), p. 198.

¹²⁵ Tillema, *op. cit.* (noot 121), p. 283; Maas, *op. cit.* (noot 50), pp. 173-174.

- ¹²⁶ Maas, *op. cit.* (noot 50), pp. 184–187.
- ¹²⁷ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 24.
- ¹²⁸ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 62–65. De gesteldheid van de bodem kon blijkens een nota van zijn hand van medio 1878 (ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665, p. 6) niet onderzocht worden, omdat deze zich nog in particuliere handen bevond. De hogere heikosten konden zodoende pas eind 1877 bekend worden; zie nota van De Stuers, vermoedelijk 1883, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1691. Vgl. ook brief Cuypers aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665.
- ¹²⁹ Brief Cuypers aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665. Vgl. ook ongedateerde nota van De Stuers, vermoedelijk uit 1883, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr.1691.
- ¹³⁰ Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), p. 27. Vgl. ook Duparc, *op. cit.* (noot 1), pp. 103–104; Veenland-Heineman, *op. cit.* (noot 1), p. 186; en Hoogewoud c.s., *op. cit.* (noot 1), p. 80.
- ¹³¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 14–16.
- ¹³² De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 60–62.
- ¹³³ Veenland-Heineman en Vels Heijn, *op. cit.* (noot 1), pp. 25–27. Zie begrotingen in Juryrapport d. 6/29-4-1876 (gedrukte versie pp. 5–6), ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. Dit werd later ook door Cuypers zelf erkend; zie brief aan Min BinZ, 23-5-1878 nr.280; ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1665.
- ¹³⁴ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 28–31.
- ¹³⁵ Bestuurssamenstelling ontleend aan C.T.J.L. Rieber, 'De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 1842 tot 1892', *Bouwkundig Tijdschrift*, 12 (1892), pp. 38–39. Voor het werk van de genoemde architecten zie H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Amsterdamse Bouwkunst 1815–1940*, z.j. z.pl., passim.
- ¹³⁶ De Stuers, *op. cit.* (noot 98), p. 212.
- ¹³⁷ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 32.
- ¹³⁸ Schiferli, *op. cit.* (noot 50), p. 84.
- ¹³⁹ Het was haar overigens ook blijkens brief MtBdB aan CMWK-I, 15-5-1864, nr.91/1322, RM/CMWK-I inv. nr. 67, na afloop van de prijsvraag van 1863 toegestaan.
- ¹⁴⁰ Zie resp. Adres MtBdB aan Min BinZ, 2-5-1876; Disp Min BinZ, 15-5-1876; Adres MtBdB aan Min BinZ, 15-8-1876; Disp Min BinZ, 21-8-1876; Adres MtBdB aan Min BinZ, 9-11-1876; Disp Min BinZ, 16-11-1876; Disp Min BinZ (op verzoek Eigen Haard), 31-10-1876; alle in ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. De Maatschappij heeft later haar 'correspondentie' met het departement in de *Bouwkundige Bijdragen* 23 (1877), kol.261–268, gepubliceerd om duidelijk te maken dat zij haar best had gedaan.
- ¹⁴¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 27. Dat dit gebeurd is, blijkt nergens uit.
- ¹⁴² De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 13. Zie brief Min BinZ aan Arch, 20-5-1875 nr.47, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 722: 20-5-1875 nr.47.
- ¹⁴³ Zie De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 22.
- ¹⁴⁴ Notulen CRA 1-4-1875 nr.2, pp. 217–218; Notulen 20-4-1875 nr.4, p.241; beide in ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1.
- ¹⁴⁵ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 23 en pp. 42.
- ¹⁴⁶ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 42.
- ¹⁴⁷ Zie noot 21.
- ¹⁴⁸ Zie Notulen CRA, 10-6-1875 nr.2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, pp. 290–291; brief Min BinZ aan Arch en CRA, 24-6-1875 nr.40, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 723: 24-6-1875 nr.40.
- ¹⁴⁹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 23. Zo ook al ten overstaan van het College, toen hij verklaarde wel in te zien 'dat er voor de Adviseurs iets moeilijks in ligt om een lid van hun Collegie te noemen, doch vooreerst kan dit voor hem geen reden zijn om een ander architect aan te bevelen, waarin hij geen vertrouwen zou stellen; vervolgens vinden de Adviseurs een voldoende wettiging van zoodanige aanbeveling in de omstandigheid dat indertijd de plannen van den Heer Cuijpers voor het Museum Willem I zijn bekroond'; zie Notulen CRA 11-3-1875 nr.3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, p. 197.
- ¹⁵⁰ Dit was ook de mening van Van Kerkwijk, geuit op 15-12-1876; zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1876–1877, deel II, p. 631.
- ¹⁵¹ Zie De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 57.
- ¹⁵² Brief Min BinZ aan De Stuers, 11-6-1876, ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 1663. Ook de anonieme Amsterdamse architecten wezen in hun adres aan de minister van november 1876 (ARA 2.04.13/BinZ k&w inv. nr. 170, Exh. 30-11-1876 nr.158) op het feit dat bij rijksopdrachten elke keer Cuypers de buit binnenhaalde en anders wel diens discipel Peters, zodat van de gewenste pluriformiteit weinig overbleef.
- ¹⁵³ *Handelingen Tweede Kamer*, 1876–1877, deel I, p. 633.

¹⁵⁴ Zie Notulen CRA 14-6-1877 nr. 1, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 3, pp. 63-64.

¹⁵⁵ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 23. Bonter maakte het overigens nog Heemskerk, toen deze 15-12-1876 stelde dat geheel buiten Cuypers en de Rijksadviseurs om aan eerstgenoemde en twee andere architecten om een project gevraagd was. Zie *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel I, p. 633.

¹⁵⁶ Zoals blijkt uit het verzoek hem alsnog formeel te benoemen (brief CVVR aan Min BinZ, 19-2-1875, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 716; 20-2-1875 nr. 136), het herhaaldelijke terugkomen op dit feit (Brief CVVR aan Min BinZ, 25-2-1875, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 716; 25-2-1875 nr. 127), de openlijk geuite bevreemding over het uitblijven van een formele benoeming (Notulen CVVR 26-3-1875, RM/CVVR inv. nr. 1), en het voornemen (ten dele gerealiseerd) persoonlijk daarover bij de minister te klagen (in Notulen CRA 1-4-1875 nr. 2, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, p. 215, vermeld). Ook in de brief van CRA aan Min BinZ, 3-4-1875 nr. 229, ARA 2.04.08/BinZ OKW inv. nr. 719; 8-4-1875 nr. 168, is Outshoorn uitdrukkelijk als Amsterdamse kandidaat genoemd.

¹⁵⁷ Zie Notulen CRA, 11-3-1875 nr. 3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, pp. 197-198.

¹⁵⁸ Wel was dit ongetwijfeld de reden waarom De Stuers aanvankelijk tegen raadpleging van de door hem gemakshalve voor dood verklaarde hoofdstedelijke commissie inzake het architecten vraagstuk was geweest. Hij had, zoals hij bij deze gelegenheid zelf zei, al eerder van plaatselijke particulieren last ondervonden. Ditmaal moest De Stuers echter voor de meerderheid van de Adviseurs buigen, omdat de bewuste commissie 'zich niet als dood, maar als slapend beschouwt, en stellig teekenen van leven - en zoo niet voorzichtig gehandeld wordt - van vijandschap zal geven'; zie Notulen CRA, 11-3-1875 nr. 3, ARA 2.04.40.06/CRA inv. nr. 1, p. 197.

¹⁵⁹ Vgl. De Stuers, *op. cit.* (noot 35), pp. 16-19.

¹⁶⁰ Maas, *op. cit.* (noot 50), p. 193.

¹⁶¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 57.

¹⁶² Ook Cuypers memoreert uitdrukkelijk dat hij voor de stijl van de vroege 16de-eeuw (het huis van Maarten van Rossum in Zaltbommel wordt met name als voorbeeld genoemd) gekozen heeft; zie brief Cuypers aan Min BinZ, 19-9-1876, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663. In de toelichting bij zijn bekroonde prijsvraagontwerp met pilasters had hij zelf nog

gesproken van 'de Nederl. bouwvormen, eigen aan het einde der xvii^e en 't begin der xviii^e eeuw toepasselijk gemaakt aan de behoeften van onzen tijd'; zie Juryrapport d. 6/29-4-1876 (gedrukte versie p. 3), ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663. Hij was zich het verschil dus alleszins bewust. Kappeyne werd dan ook door De Stuers later opzettelijk foutief ingelicht; zie brief van 31-10-1879, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1667.

¹⁶³ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 57. Ook ten overstaan van Kappeyne zou hij dit nog eens beweren; zie brief De Stuers aan Min BinZ, 31-10-1879, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1667.

¹⁶⁴ *Handelingen Tweede Kamer*, 1876-1877, deel I, p. 639, 15-12-1876.

¹⁶⁵ *Handelingen Tweede Kamer*, 1877-1878, deel II, p. 902, 27-5-1878.

¹⁶⁶ Nota van De Stuers, ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1691.

¹⁶⁷ Daarover: brief Dir KdK aan Min BinZ, 17-5-1876 nr. 6; brief Min BinZ aan De Stuers, 16-6-1876; brief Min BinZ aan Cuypers, 21-6-1876; brief Min BinZ aan Cuypers, 11-8-1876; idem, 15-8-1876; alle ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663.

¹⁶⁸ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 57. Voor de juiste toedracht: brief Cuypers aan Min BinZ, 19-9-1876; brief Min BinZ aan Cuypers, 17-10-1876; beide in ARA 2.04.13/BinZ K&W inv. nr. 1663.

¹⁶⁹ De Stuers, *op. cit.* (noot 100), p. 131.

¹⁷⁰ De Stuers, *op. cit.* (noot 100), p. 131.

¹⁷¹ De Stuers, *op. cit.* (noot 35), p. 11.

¹⁷² Van Leeuwen, *op. cit.* (noot 48), pp. 15-16. Vgl. ook het meer gemelde Amsterdamse request, ARA 2.04.13/BinZ K&W, inv. nr. 170, Exh. 30-11-1876 nr. 158